

บทที่ 2

แนวคิดทฤษฎีในการศึกษาด้านาน

ก่อนที่จะนำไปสู่แนวคิดทฤษฎีในการศึกษาด้านาน เราควรมาทำความเข้าใจเกี่ยวกับความหมายของคำว่า ด้านาน หรือ Myth ให้ชัดเจนก่อน ทั้งนี้เพราะคำว่า Myth ในวงการคติชนวิทยาของไทยยังมีความถกเถียงกันอยู่ ไม่ว่าจะเป็นคำนิยามหรือความหมาย ซึ่งโดยทั่วไปมักใช้เรียกในฐานะที่เป็นรูปแบบของเรื่องเล่าซึ่งใช้คำเรียกต่างกันไป เช่น เทวปกรณัม ด้านาน ศาสนนิทาน เทพนิยาย หรือนิทานปรัมปรา ฯลฯ อันเป็นคำที่นักวิชาการไทยซึ่งส่วนมากเป็นผู้รู้ทางด้านคติชนวิทยาได้พยายามรวบรวมความหมายและให้คำจำกัดความไว้ เช่น

กิ่งแก้ว อัครถาวร (2520 : 91-95) ได้กล่าวถึง เทวปกรณัมหรือเทพปกรณัม ไว้ในหนังสือคติชนวิทยาว่า เป็นเรื่องอธิบายถึงกำเนิดของจักรวาล โครงสร้างและระบบของจักรวาล มนุษย์สัตว์ ปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ เช่น ลม ฝน กลางวัน กลางคืน ฟ้าร้อง ฟ้าผ่า ลำดับชั้นและบทบาทหน้าที่ของมนุษย์ตลอดจนพิธีกรรม การประพาศปฏิบัติต่าง ๆ ว่าเกิดขึ้นเมื่อไร เพราะเหตุใด

ประมวถ คิคคินตัน (2521 : 89) ได้กล่าวถึง Myth ไว้ในหนังสือคติชาวบ้าน : การศึกษาในด้านมานุษยวิทยาว่า เป็นความเชื่ออันเกิดจากความคิดคำนึงของมนุษย์ตั้งแต่เด็กคำบรรพ์ เพื่ออธิบายความลึกลับซับซ้อนของธรรมชาติ ความเชื่อนี้มอบให้แก่คนรุ่นต่อมาอย่างมิขาดสาย

ผ่องพันธุ์ มณีรัตน์ (2529 : 140-141) ได้อธิบายถึงด้านานว่า กลุ่มนักคติชาวบ้านได้แบ่งด้านานออกเป็น 4 ประเภท คือ ด้านานประเภทอธิบายเหตุ ได้แก่ นิทานที่อธิบายกำเนิดโลกกำเนิดของสิ่งของ และลักษณะทางธรรมชาติที่ก่อให้เกิดความประหลาดใจ ลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่แปลกพิศดารด้านานทางประวัติศาสตร์และด้านานประวัติศาสตร์อารยธรรมเป็นเรื่องราวหรือประวัติของท้องถิ่น ประวัติเหล่านี้ประกอบขึ้นด้วยเหตุการณ์ในท้องถิ่นซึ่งเล่าสืบ ๆ ต่อกันมา ด้านานเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติหรืออำนาจลึกลับต่าง ๆ ได้แก่ ความเชื่อของชาวบ้านในท้องถิ่นซึ่งมีผลต่อการทำบุญ การประกอบพิธีกรรมและการบูชาธรรมชาติ ด้านานเหล่านี้เกี่ยวข้องกับสิ่งเหนือธรรมชาติ และสุดท้ายด้านานทางศาสนาหรือ

เทพนิยายเกี่ยวกับพระเจ้าและนักบุญ ได้แก่ คำานานที่เกี่ยวกับเรื่องราวของศาสนา พระนักบุญ ผู้พิชิตตนเองให้แก่ศาสนา

ปราณี วงษ์เทศ (2531 : 123) ได้กล่าวถึง คำานาน ไว้ในหนังสือพื้นถิ่นพื้นฐานว่า คำานาน คือนิทานที่เกี่ยวกับบุคคล สถานที่หรือเหตุการณ์ใดเหตุการณ์หนึ่งที่มีมักจะเชื่อกันว่าเป็นเรื่องจริง เป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริง และบุคคลในเรื่องนั้นมีตัวจริง บางครั้งผู้เล่าอาจไม่เชื่อว่าเป็นเรื่องจริง แต่ก็จะเสแสร้งเหมือนว่าเป็นเรื่องจริงเพื่ออุ้งใจผู้ฟังให้เชื่อตาม ซึ่งตรงข้ามกับเทพนิยายที่ทั้งผู้เล่าและผู้ฟังตระหนักดีว่าเป็นเรื่องจากจินตนาการ

เสาวลักษณ์ อนันตสานต์ (2538 : 24) ได้กล่าวถึง Myth ในความหมายของคำว่า นิยายปรัมปราไว้ในหนังสือนิทานพื้นบ้านเปรียบเทียบกับ นิยายปรัมปรา คือเรื่องเล่าร้อยแก้วซึ่งเมื่อมีการเล่าในสังคมใด คนในสังคมนั้นจะพิจารณาว่ามันเป็นเรื่องจริง ถือว่าเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นจริง ๆ ในอดีตอันไกลโพ้น คนในสังคมยอมรับเรื่องเล่าแบบนี้และนำมาตั้งตอนให้คนอื่นเกิดความเชื่อและมีการนำมาอ้างอิงเป็นแหล่งข้อมูล ที่เชื่อถือได้ในกาที่จะตอบปัญหาที่มีผู้ตั้งขึ้นมา นิยายปรัมปราเป็นศูนย์รวมความเชื่อในลัทธิศาสนา และมักจะเป็นสิ่งที่ศักดิ์สิทธิ์ บ่อยครั้งที่นิยายปรัมปราจะเกี่ยวข้องกับเทววิทยาและพิธีกรรม ตัวละครสำคัญในนิยายปรัมปรามากไม่ใช่มนุษย์จริง ๆ แต่จะประกอบด้วยคุณลักษณะของมนุษย์ ตัวละครมักเป็นสัตว์ พระเจ้า เทวดา หรือวีรบุรุษในวัฒนธรรมประเพณี ซึ่งจะมีบทบาทอยู่ในยุคสมัยแรก ๆ ของโลก ตอนที่โลกยังมีลักษณะแตกต่างจากที่เป็นอยู่ในปัจจุบันนี้ หรืออาจจะกล่าวถึงโลกอื่น ๆ ที่นอกเหนือไปจากโลกมนุษย์ เช่น สวรรค์ หรือบาดาล ก็ได้

ศิริพร ข ถาง (2539 : 1) ได้กล่าวถึงคำานาน หรือ Myth ไว้ในบทความเรื่องคำานาน ชาวในความเชื่อของชนชาติไทว่า เป็นเรื่องเล่าประเภทที่คนในชุมชนหรือในสังคมหนึ่ง ๆ ถือเป็นเรื่องที่เคยเกิดขึ้นจริงในอดีตที่อธิบายประวัติความเป็นมาของสิ่งทีสำคัญต่อคนในชุมชนนั้น เช่น คำานานเกี่ยวกับนกอินทรีในกลุ่มชนที่นับถือนกอินทรี คำานานเกี่ยวกับเสือดาวในกลุ่มชนที่นับถือนเสือดาว คำานานเกี่ยวกับนาคในกลุ่มชนที่นับถือนาค เป็นต้น

จากความหลากหลายที่นักวิชาการไทยได้อธิบายความหมายของคำว่า Myth ในทัศนะที่แตกต่างกัน เพื่อให้เป็นไปในรูปแบบเดียวกัน ในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ผู้วิจัยจึงเลือกใช้คำว่า คำานาน สำหรับเรื่องเล่าประเภท Myth เนื่องจากผู้วิจัยเห็นว่าคนไทยส่วนใหญ่จะเรียกเรื่องราวเก่าแก่ที่

แต่งขึ้นทั้งที่เป็นเรื่องเล่าต่อ ๆ กันมาหรือมีการจดบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์ จากคติความเชื่อที่สืบทอดกันมาในอดีต เพื่ออธิบายเรื่องราวหรือเหตุการณ์ต่าง ๆ อันเกิดจากจินตนาการและความรู้สึกนึกคิดของคนสมัยโบราณว่า “ตำนาน” เช่น ตำนานสร้างโลก ตำนานแม่โพสพ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ตำนานพญาเจือง ตำนานจามเทวีวงศ์ และตำนานพระธาตุคงช้างน้อยฆ่าแม่ เป็นต้น

แนวคิดทฤษฎีที่ใช้ในการวิเคราะห์ตำนานสุริยคราสและจันทรคราสของชนชาติไท ผู้วิจัยจะขอกำหนดถึงเฉพาะแนวคิดทฤษฎีที่นำมาใช้เป็นหลักในการศึกษางานวิจัยครั้งนี้โดยสังเขปเท่านั้น เพื่อใช้เป็นแนวทางในการศึกษาวิเคราะห์ตำนานในบทต่อไป โดยแบ่งเป็น 4 กลุ่มแนวคิด คือ

1. แนวคิดทฤษฎีโครงสร้างนิยม (Structuralism)
2. แนวคิดทฤษฎีจิตวิเคราะห์ (Psychoanalytic Theory)
3. แนวคิดทฤษฎีสัญลักษณ์นิยม (Symbolism)
4. แนวคิดทฤษฎีหน้าที่นิยม (Functionalism)

2.1 แนวคิดทฤษฎีโครงสร้างนิยม

แนวคิดทฤษฎีโครงสร้างนิยมเป็นความพยายามที่จะอธิบายความสัมพันธ์และแบบแผนความสัมพันธ์ระหว่างส่วนต่าง ๆ ในวัฒนธรรม ซึ่งอาจจะเป็นภาษา ตำนาน ศิลปะ หรือจารีตนิยม ทฤษฎีโครงสร้างที่นำมาอภิปรายในงานวิจัยนี้มีอยู่ 2 แบบ คือ การวิเคราะห์แบบ Syntagmatic Structural Analysis กับ Paradigmatic Structural Analysis ผู้ที่เป็นต้นคิดทฤษฎีแบบแรกคือ Vladimir Propp นักภาษาศาสตร์และคติชนวิทยาชาวรัสเซีย ที่พยายามหาวิธีการศึกษานิทานให้เป็นระเบียบแบบแผนยิ่งขึ้น โดยมีจุดมุ่งหมายที่จะเรียนรู้แบบแผนที่เป็นระบบของนิทานพื้นบ้านในกลุ่มชนต่าง ๆ

เสาวลักษณ์ อนันตสานต์ (2538 : 395-396) ได้กล่าวถึงลักษณะการวิเคราะห์โครงสร้างของ Propp ว่า การตั้งทฤษฎีนี้เกิดขึ้นมาจากการที่ Propp ได้ทำการศึกษาของรัสเซียด้วยวิธีการหลายแบบ ทั้งที่เป็นการศึกษาการกำเนิด การแพร่กระจาย และสภาพแวดล้อมทางสังคม ตลอดจนการศึกษารวมคติวิจารณ์ในเชิงรูปแบบอันเป็นที่รู้จักกันในชื่อ Formalism ซึ่ง Propp ก็เป็นนักวิชาการคนหนึ่งที่อยู่ในกลุ่ม Formalism ทฤษฎีของกลุ่มรูปแบบนิยมนี้จะเพ่งเล็งที่

ด้วยท โดยไม่เน้นเรื่องของสภาพแวดล้อมทางสังคม ประวัติศาสตร์หรือเหตุผล หรือความรู้เรื่องอื่น เรื่องของรูปแบบนิทานคือการดึงเอาลักษณะเด่น ๆ ของตัวบทออกมา เช่น ถีลา จังหะ และโครงสร้างของเรื่องเล่า ทั้งนี้เพราะเรื่องเล่า รวมทั้งคติชนประเภทอื่น ๆ ที่มักจะมีถีลาหรือท่วงทำนองและโครงสร้างที่ซ้ำ ๆ กัน และธรรมชาติโดยส่วนรวมของวรรณกรรมมุขปาฐะเหล่านี้ คือประเพณีนิยมของศิลปะการใช้ถ้อยคำ ด้วยเหตุนี้การวิเคราะห์โครงสร้างของตำนานหรือนิทานแบบ syntagmatic นี้ จึงเป็นการวิเคราะห์ส่วนประกอบต่าง ๆ ของตำนานหรือนิทาน โดยพิจารณาโครงสร้างของตัวบทเป็นหลัก โดยไม่ต้องสนใจสถานการณ์แวดล้อมหรือบริบททางสังคมวัฒนธรรมแต่อย่างใด

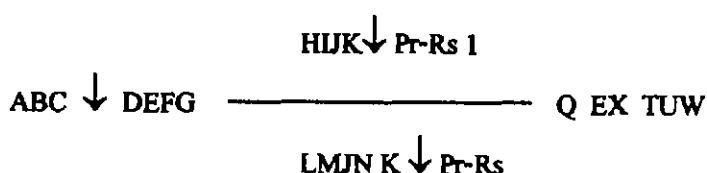
การศึกษาโครงสร้างของข้อมูลทางคติชนวิธีนี้ Propp ได้แรงบันดาลใจมาจากการศึกษาคติชนแบบเรื่องนิทานพื้นเมือง (The Types of Folktales) ของ Antti Aarne ซึ่งเป็นนักคติชนวิทยาชาวฟินแลนด์ ทั้งนี้เพราะ Propp มีความเห็นว่า Aarne ได้แบ่งนิทานอย่างไม่มีหลักเกณฑ์เท่าใดนักและประ โยชน์ที่นำไปใช้ในการแจกแจงนิทานต่าง ๆ นั้นก็ค่อนข้างมีข้อจำกัด ดังนั้น Propp จึงได้นำเสนอผลงานชื่อ *Morphology of the Folktale* โดยการนำเอาเทพนิยายรัสเซียซึ่งมีผู้รวบรวมไว้แล้วมาศึกษาในรูปแบบ หรือ form ซึ่งเป็นการพิจารณาความสัมพันธ์ของส่วนประกอบในนิทานหรือตำนานต่าง ๆ ว่านิทานเรื่องหนึ่งนั้นมีใครทำอะไร ที่ไหน เมื่อไร อย่างไร อันเป็นการมองไวยากรณ์ของนิทานโดยพิจารณาระบบการจัดวางหรือการเรียงลำดับการดำเนินเรื่องอย่างเป็นแบบแผน และมีลำดับเหตุการณ์ที่มีแบบแผนชัดเจน

การศึกษาในลักษณะนี้เป็นความสนใจในโครงสร้างของนิทานที่มีลักษณะร่วมกันที่อาจมีรายละเอียดที่ต่างกันไปในแนวนอน (syntagm) หรือเป็นการวิเคราะห์โครงสร้างตามแนวนอน ซึ่งเรียกว่า syntagmatic structural analysis ซึ่งหากนำเอาตำนานหรือนิทานประเภทหรือเรื่องเดียวกันตำนานต่าง ๆ มาทำการวิเคราะห์บนพื้นฐานแนวคิดโครงสร้างนี้แล้ว จะพบว่านิทานหรือตำนานเหล่านั้นก็ดำเนินไปบนโครงสร้างที่คงที่ และสิ่งที่คงที่ไม่เปลี่ยนแปลงนั้นก็คือพฤติกรรมของตัวละครซึ่ง Propp เรียกว่า function (Propp, 1958) วิธีการของ Propp คือการที่เขาเอาเทพนิยายรัสเซียมาวิเคราะห์โดยนำเนื้อหาของนิทานเรื่องต่าง ๆ มาแยกเป็นลำดับเหตุการณ์หรือลำดับพฤติกรรมตัวละคร หลังจากนั้นจึงนำมาจัดเป็นรูปแบบให้ชัดเจนยิ่งขึ้น โดยการสังเกตว่า ตัวละคร หรือตัวละคร (dramatis personae) มีพฤติกรรมใดที่คงที่และพฤติกรรมใดที่เปลี่ยนแปลง

Propp ได้แจกแจงพฤติกรรมของตัวละครในนิทานรัสเซีย พร้อมทั้งใช้เครื่องหมายหรือตัวอักษรแทนค่าพฤติกรรม เช่น ตัว H แทนการต่อสู้ ตัว M แทนการทดสอบความสามารถ ตัว T แทนการแปลงร่าง ตัว U แทนการลงโทษ ตัว W แทนการแต่งงาน เขาสังเกตว่าตัวละครอาจแตกต่างกันไปในนิทานเรื่องต่าง ๆ ในขณะที่พฤติกรรมหลักไม่เปลี่ยนแปลง ผู้วิจัยขอนำเสนอตัวอย่างนิทานในรูปของตาราง เพื่อแสดงให้เห็นพฤติกรรมหลักที่ไม่เปลี่ยนแปลง ในขณะที่ตัวละครในนิทานแต่ละเรื่องอาจเปลี่ยนแปลง ดังนี้

พฤติกรรมหลัก	ตัวอักษรแทนค่าพฤติกรรม	ลักษณะพฤติกรรมในนิทาน
การลักพา	A1	- มังกรลักพาธิดาของซาร์หรือบุตรสาวของชาวบ้าน - แม่มดลักพาเด็กผู้ชาย
การขโมย	A2	- เจ้าหญิงขโมยเสื้อวิเศษไป - เด็กผู้ชายหน้าตาอัปลักษณ์ขโมยกำปั้นวิเศษไป
การฆ่า	A3	- เจ้าหญิงฆ่าสามีแล้วขโมยเสื้อวิเศษไป - น้องชายฆ่าพี่ชายแล้วลักพาตัวเจ้าหญิงไป

จากตัวอย่างข้างต้นจะเห็นได้ว่า พฤติกรรม หรือ function การลักพาไม่เปลี่ยนแปลง แต่ตัวละครอาจเปลี่ยนได้ นั่นคือ ในนิทานเรื่องหนึ่งอาจเป็น มังกร ที่ลักพาธิดาของซาร์ ในนิทานอีกเรื่องหนึ่งจะเป็น แม่มด ลักพาเด็ก Propp ได้ตั้งข้อสังเกตต่อไปว่า นิทานรัสเซียทั้ง 167 เรื่อง จะมีโครงสร้างของเรื่องอันเดียวกันคือ มีลำดับของพฤติกรรมและเหตุการณ์คล้าย ๆ กัน แต่อาจมีรายละเอียดที่แตกต่างออกไปในแต่ละเรื่อง โดยเขาได้เรียง Syntax หรือโครงสร้างของเทพนิยายรัสเซีย ดังนี้

Propp สรุปว่า เทพนิยายทั้ง 167 เรื่องของรัสเซีย แท้ที่จริงดำเนินไปบนแกนอันเดียวกัน มี syntax อันเดียวกัน แต่จะมีเรื่องอยู่สองประเภท เรื่องทั้ง 2 ประเภทนี้จะเริ่มต้นอย่างเดียวกัน (ABC ↓ DEFG) ซึ่งมักจะเป็นเรื่องของตัวละครเอกที่ต้องพลัดพรากจากบ้านเมืองไปแล้วไปพบกับตัวโกง เพียงแต่เรื่องประเภทที่หนึ่งจะเน้นการต่อสู้ระหว่างพระเอกกับผู้ร้าย ซึ่งจะดำเนินเรื่องแบบ HIJK ↓ Pr-Rs 1 ส่วนเรื่องประเภทที่สอง จะเน้นการทดสอบความสามารถของพระเอก โดยให้ไปทำภารกิจที่ยาก ๆ ซึ่งเรื่องแบบนี้จะเป็นโครงเรื่องแบบ LMJNK ↓ Pr-Rs แต่เรื่องทั้ง 2 ประเภทจะจบลงอย่างเดียวกัน (Q EX TUW) คือ ไปจบลงด้วยการแต่งงานกับพระเอกกับนางเอก เมื่อผลการวิเคราะห์เป็นดังนี้ Propp จึงเห็นว่า ที่จริงแล้วนิทานมีไวยากรณ์หรือมีโครงสร้างที่แน่นอนรองรับอยู่ เป็นโครงสร้างที่กำหนดการดำเนินเรื่องของนิทานประเภทนั้น ๆ (สรุปไว้ในศิวาพร จูตระกูล ณ ถลาง, 2539 : 71)

วิธีการวิเคราะห์โครงสร้างอีกแบบหนึ่งคือ paradigmatic structural analysis ผู้เป็นต้นคิดทฤษฎีนี้คือ Claude Levi-Strauss การตั้งทฤษฎีนี้สืบเนื่องมาจากการได้แลกเปลี่ยนทัศนะกับนักปรัชญานักภาษาศาสตร์กลุ่มเน้นโครงสร้าง ซึ่งเน้นการจำแนกภาษาว่าภาษาประกอบขึ้นด้วยประโยค ประโยคประกอบขึ้นด้วยคำและความหมาย และคำประกอบด้วยเสียงและความหมาย ซึ่งหมายความว่าภาษาแบ่งออกเป็นหน่วยต่าง ๆ คือ เสียง คำ ประโยค และความหมายที่ผูกโยงกันอยู่ ทำให้เกิดแนวคิดที่จะนำวิธีการดังกล่าวนี้มาศึกษานิทานปรัมปราหรือตำนาน โดยเขาเชื่อว่าการจัดวางไวยากรณ์ของประโยคในนิทานนั้น คล้ายกับการจัดวางไวยากรณ์ในระบบของภาษาซึ่งก็มีกฎเกณฑ์ผูกโยงคำต่าง ๆ และประโยคต่าง ๆ ที่จะก่อให้เกิดการสื่อสารทางความคิด

แนวคิดดังกล่าวมีอิทธิพลต่อความคิดของ Levi-Strauss เป็นอย่างยิ่ง โดยเขาได้นำเอาแนวคิดนี้มาศึกษากับข้อมูลต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องตำนาน นิทานปรัมปรา ระบบเครือญาติ การจัดจำแนกชนชั้นในสังคม เสมือนว่าสิ่งเหล่านี้เป็น “ภาษา” หรือ “รหัส” ที่สามารถพิจารณาหาไวยากรณ์หรือองค์ประกอบต่าง ๆ ที่เป็นการถอดรหัสหรืออ่านได้ (Eagleton, 1983 :104) จากวิธีการดังกล่าว ปริตดา เฉลิมเผ่า กอนันตกุล ได้สรุปแนวคิดในการศึกษาด้านานของ Levi-Strauss ไว้ในบทความเรื่องเค้าโครงความคิดเรื่องโครงสร้าง และการศึกษาตำนานปรัมปราของโกลด เดวี-สตราสส์ เกี่ยวกับขั้นตอนที่ Levi-Strauss ได้นำเอาวิธีการของภาษาศาสตร์โครงสร้างมาใช้ในการวิเคราะห์ปรากฏการณ์ทางวัฒนธรรม ซึ่งแบ่งออกเป็น 3 ประเด็น ดังนี้

1. เรื่องของความสัมพันธ์ หรือ relations ซึ่งเป็นการวิเคราะห์ myth เป็นการแสดงถึงความสัมพันธ์หลาย ๆ ชนิด เช่นความตรงกันข้าม (opposition) สิ่งที่เป็นอุปมาอุปมัย ซึ่งใช้แทนกันได้ (metaphor) สิ่งที่มีความต่อเนื่องกัน (metonymy) สิ่งที่สร้างความเชื่อมโยง (mediation)
2. เรื่องของเอกภาพของระบบทั้งหมด wholeness หรือ system ซึ่งในการวิเคราะห์ myth นั้น Levi-Strauss ได้นำตำนานต่าง ๆ ของเรื่องเดียวกันมาพิจารณาพร้อมกันว่า ในฐานะเป็นหน่วยของระบบเดียวกัน เราจะต้องอ่านตำนานต่าง ๆ ไปด้วยกัน พร้อม ๆ กันเพื่อที่จะเห็นระบบรวมทั้งหมด ระบบรวมของ Levi-Strauss จะขยายขึ้น ตั้งแต่ตำนานต่าง ๆ ของเรื่องเดียวกัน ไปจนถึงตำนานต่าง ๆ ของชนหลายกลุ่มในบริเวณ ใกล้เคียงกัน
3. โครงสร้างซึ่งเป็นสากลแต่มนุษย์เราเองอาจจะไม่ได้ตระหนักว่ามี concept เรื่องโครงสร้างหรือ structure นี้ คงจะเป็นสิ่งที่เข้าใจและอธิบายได้ยากที่สุด
(ปริศนา เฉลิมเผ่า กอนันตกุล, 2531 :12)

จากแนวความคิดดังกล่าว ผู้วิจัยได้จำแนกวิธีการวิเคราะห์ตำนานของ Levi-Strauss ได้เป็น 5 ขั้นตอน ดังนี้

- ขั้นที่ 1 -ศึกษาข้อแตกต่าง (variants) ที่มีอยู่ในตำนานเรื่องหนึ่ง ๆ
- ขั้นที่ 2 -แยกแยะข้อแตกต่างดังกล่าวตามเค้าโครงหลักต่าง ๆ (thematic elements) ของเรื่อง
- ขั้นที่ 3 -พยายามค้นหารูปแบบอันซับซ้อนที่เค้าโครงหลักมีความเกี่ยวพันกัน
- ขั้นที่ 4 -สร้างความเกี่ยวพันหรือเชื่อมโยงของเค้าโครงหลักต่าง ๆ ดังกล่าว
- ขั้นที่ 5 -โดยอาศัยตารางซึ่งสร้างขึ้นเป็นรูปของโครงสร้าง อันจะทำให้ นักวิเคราะห์เข้าใจและสามารถที่จะตีความ หรือข้อสมมุติฐานเกี่ยวกับ ความหมายของตำนานในสังคมหนึ่ง ๆ ได้

แนวคิดในการศึกษาด้านานหรือนิทานปรัมปราของ Levi-Strauss ปรากฏให้เห็นในงานเขียนของเขาหลายชิ้น เช่นการวิเคราะห์ myth ของกรีก เรื่อง Oedipus โดยให้แนวการวิเคราะห์ โครงสร้างซึ่งเขาเขียนไว้ในบทความเรื่อง The Structural Study of Myth (1955) พบว่า ในตำนานมักมีเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นซ้ำกัน และเหตุการณ์ที่ตรงข้ามกัน เขาได้ยกตัวอย่างตำนาน เรื่องอีดิพัส โดยนิยายเรื่องนี้ชี้ให้เห็นว่า มนุษย์ไม่สามารถหาคำตอบให้เป็นที่พอใจได้ว่า มนุษย์

เราถือกำเนิดมาจากความสัมพันธ์ระหว่างชายกับหญิง ทั้งนี้เพราะเคยมีความเชื่อดั้งเดิมมาก่อนว่า มนุษยชาติเกิดมาจากผืนแผ่นดิน ฉะนั้น การยอมรับความจริงว่าด้วยเรื่องเพศสัมพันธ์ จึงปรากฏออกมาในรูปของการหักล้างความเชื่อดั้งเดิม กล่าวคือมีการปฏิเสธกำเนิดมนุษย์จากดิน และการยอมรับว่ามนุษย์เกิดจากดิน (วิลเลียม เอ. เทตตา, 2521 : 4-5)

Levi-Strauss ได้แยกเรื่องราวในตำนานอิดิพส์ออกเป็น 4 แถว โดยจัดกลุ่มพฤติกรรมที่คล้าย ๆ กัน ไว้ในแถวเดียวกัน ซึ่ง Levi-Strauss เรียกว่า *mytheme*

(แถวที่ 1) ความสัมพันธ์ทางสาย เลือด	(แถวที่ 2) การฆ่าคนที่สัมพันธ์ กันทางสายเลือด	(แถวที่ 3) การฆ่าสัตว์ ที่มีกำเนิดจากพื้นดิน	(แถวที่ 4) ดูจากชื่อคนเกิดจาก ดิน- ดิน ได้ยาก
แคตมอตตามหน่อง สาว – ยุโรปาสั่งซิวต ลักพาไป	สบาร์ตอยฆ่าตนเอง อิดิพส์ฆ่าพ่อ(เทออส)	แคตมอตฆ่ามังกร อิดิพส์ฆ่าตึงส์	แถบคาคอส (เทออส) เป็นง่อย เทออส (พ่อของอิดิ- พส์) = ถนัดซ้าย อิดิพส์ = เท้าบวม
อิดิพส์แต่งงานกับแม่- โจคาตตา	อิตีโฮคิตฆ่าหน่อง ชาย		
แอนทีโกนีฝังหน่อง ชาย			

(แปลเป็นภาษาไทยโดย ศิวพร ณ ถลาง)

จากตารางที่ยกมาข้างต้น Levi-Strauss ได้อธิบายให้เห็นว่า แถวแรก แสดงความสัมพันธ์ทางบวกของคนที่มีสายเลือดเดียวกัน (ความรักกัน) แถวที่ 2 แสดงความสัมพันธ์ทางลบของคนที่มีสายเลือดเดียวกัน (การฆ่า) แถวที่ 3 เป็นการฆ่าสัตว์ที่มีกำเนิดจากดิน และแถวที่ 4 เป็นเรื่องร้องรอยของมนุษย์ที่เกิดจากดิน จึงเดินตรงได้ยาก เมื่ออ่านกลับไปกลับมา จะพบว่าตำนานเรื่องนี้สะท้อนให้เห็นความคิดที่ขัดแย้งกันในใจมนุษย์ว่า มนุษย์กำเนิดจากพ่อแม่ หรือว่ามนุษย์กำเนิดจากดิน พฤติกรรมแถวที่ 1 สะท้อนการยอมรับว่า มนุษย์เกิดจากพ่อแม่ แถวที่ 2 ปฏิเสธว่า มนุษย์เกิดจากพ่อแม่ แถวที่ 3 ปฏิเสธว่า มนุษย์เกิดจากพื้นดิน แถวที่ 4 ยอมรับว่า มนุษย์เกิดจากพื้นดิน (สรุปความจาก ปรีดา เฉลิมเผ่า กอนันต์คุณ, 2531)

ในเรื่อง *Science of Mythology* หรือศาสตร์แห่งตำนาน ซึ่ง Levi-Strauss ได้เขียนขึ้นเมื่อปี ค.ศ. 1955 เขาได้ศึกษาวิเคราะห์นิทานของชนเผ่าในอเมริกาได้ พบว่า แท้ที่จริงแล้ว นิทานทั้งหลายในแต่ละสังคมดำเนินไปบนโครงสร้าง (syntax) อันเดียวกัน ต่างกันก็แต่ในรายละเอียด สำหรับรายละเอียดที่ต่างกันในแต่ละตำนานของนิทานเป็นรายละเอียดที่ต่างกันอย่างตรงกันข้าม ซึ่งเขาใช้คำว่า binary opposition หรือคู่ของสิ่งที่ตรงข้ามกัน เช่น ในนิทานเรื่องเดียวกันแต่คนละตำนาน “เด็กชายวิ่งหนีไปทางทิศใต้” อาจจะกลายเป็นว่า “เด็กหญิงวิ่งหนีไปทางทิศเหนือ” ซึ่งคู่ที่ตรงกันข้าม คือเด็กชาย-เด็กหญิง และทิศใต้-ทิศเหนือ (สิราพร ณ ถลาง, 2539 : 71) ความแตกต่างในลักษณะนี้เป็นความแตกต่างในแนวคิดหรือที่เรียกว่า paradigmatic pattern ซึ่งการวิเคราะห์โครงสร้างตามแนวคิดนี้เรียกว่า paradigmatic structural analysis ดังแผนผังต่อไปนี้

เด็กชาย	วิ่งหนี	ไปทางทิศใต้
เด็กหญิง		ไปทางทิศเหนือ

ในหนังสือเรื่อง *Myth and Meaning* Levi-Strauss ได้เขียนบทความเรื่อง *Primitive Thinking and The Civilized Mind* ซึ่งเป็นการพยายามจะค้นหากฎเกณฑ์ต่าง ๆ ของความคิด

มนุษย์ทั้งที่เป็นกลุ่มชนดั้งเดิมและกลุ่มชนที่มีอารยธรรม โดยอาศัยบริบทระหว่างตำนานกับสถานการณ์แวดล้อม ซึ่งบางครั้งเขามีความเชื่อว่าโดยพื้นฐานของความคิดมนุษย์นั้นมีลักษณะที่เป็นคู่ตรงกันข้าม โดยจะมีความหมายที่ผูกติดอยู่กับสัญลักษณ์ซึ่งจะต้องอาศัยการตีความ เพื่อที่จะค้นหาคุณลักษณะของความคิดมนุษย์ด้วย ดังที่ ปรีดีตา เฉลิมเผ่า กอนันตฤฎ ไล่กถ่าวถึงความคิดของเขาว่า

Levi-Strauss พยายามชี้ให้เห็นความแตกต่างระหว่างกระบวนการคิดของกลุ่มชนดั้งเดิมกับกลุ่มชนที่มีอารยธรรมแล้วซึ่งมีตัวอักษรใช้การและการแสดงอรรถาธิบายโดยการเขียน เป็นสิ่งสำคัญที่สุดในการแยกกระบวนการคิดสองแบบนี้ออกจากกัน Levi-Strauss มีความเชื่อว่า ความคิดของมนุษย์นั้นมีลักษณะเป็นสากลทั้งชาวป่าชาวคอกและคนเมือง ต่างก็มี human mind เดียวกัน “the human mind is everywhere one and the same and that it has the same capacities” (Levi-Strauss, 1978 : 19 อ้างถึงใน ปรีดีตา เฉลิมเผ่า กอนันตฤฎ, 2531 : 9)

จากคำกล่าวข้างต้น แสดงให้เห็นว่า Levi-Strauss ได้พยายามสร้างแนวคิดโดยการมองเรื่องราวทางวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นนั้น ว่ามีลักษณะของความแตกต่างกันคนละแบบระหว่างวัฒนธรรมดั้งเดิมกับวัฒนธรรมสมัยใหม่ ซึ่งสามารถแสดงให้เห็นได้ดังนี้

วัฒนธรรมดั้งเดิม	วัฒนธรรมสมัยใหม่
ชนบท	เมือง
การเกษตรกรรม	การอุตสาหกรรม
ชานา	คนงานในโรงงาน
การติดต่อกรรม	เครื่องจักร
ถ่ายทอดโดยทางปาก	ถ่ายทอดโดยสื่อมวลชน
ช้าหลัง	สมัยใหม่
เชื่อในไสยศาสตร์	มีเหตุผล
เวทมนตร์คาถา	วิทยาศาสตร์

(ผ่องพันธุ์ มณีรัตน์, 2529 : 25)

โดยพื้นฐานแนวความคิดของทฤษฎีนี้มีอยู่ว่า มนุษย์ควรมองถึงต่าง ๆ เป็นคู่ตรงข้ามว่า ซึ่งถือเป็นความคิดอันเป็นสากลของมนุษย์ ดังที่มนุษย์มักจะคิดออกมาในลักษณะ 2 ภาค ไม่ว่าจะ เป็นชีวิตกับความตาย ผู้ชายกับผู้หญิง ธรรมชาติกับวัฒนธรรม สูงกับต่ำ คำกับขาว ตุกกับ คิบ ความดีกับความชั่ว และมนุษย์กับพระเจ้า ความคิดเหล่านี้ถือเป็นความคิดที่เป็นพื้นฐาน ของการกำหนดโครงสร้างของนิทานโดยทั่วไป ส่วนหน้าที่ของนิยายปรัมปราพิธีกรรมและ ส่วนต่าง ๆ ของวัฒนธรรม โดยเฉพาะศาสนาคือการเชื่อมโยงระหว่างสิ่งที่ตรงข้ามกัน (งามพิศ รัตน์ตวง, 2532 : 176 ; ศิวพร รัฐฐาน ๗ ถาง, 2539 : 73) ดังจะเห็นได้จากเรื่อง หยิน -หยาง" ซึ่งเป็นแนวคิดทางศาสนา หรือปรัชญาของจีน เป็นต้น แสดงให้เห็นว่า ระบบความคิด ในเชิงเปรียบเทียบเป็นคู่ ๆ ของมนุษย์นั้นเป็นเรื่องปกติที่มีอยู่ภายในจิตใจของมนุษย์ แนวคิด ทฤษฎีดังกล่าวได้มีทั้งนักวิชาการไทยและต่างประเทศได้ให้ความสนใจ และนำมาปรับใช้ในการ ศึกษาความเชื่อและพิธีกรรมในสังคมไทย เช่น S.J. Tambiah (1970) ได้เขียนบทความเรื่อง Myth and Rite : The Naga symbol and the Rocket festival ซึ่งได้อาศัยความสัมพันธ์ ระหว่างนิทานปรัมปราเรื่องผาแดง-นางไอ่ กับพิธีกรรมบุญบั้งไฟมาเชื่อมโยงกัน โดยใช้นาค เป็นสื่อสัญลักษณ์ในการวิเคราะห์ความหมาย และใช้วิธีการศึกษาเชิงโครงสร้างของ Levi-Strauss มาประยุกต์ใช้ในการศึกษาด้วย

สรุปแนวคิดเกี่ยวกับทฤษฎีโครงสร้าง หรือการวิเคราะห์โครงสร้าง เป็นการนำเนื้อหา ของนิทาน หรือตำนานมาแยกแยะเป็นเหตุการณ์สำคัญคอนต่าง ๆ โดยพิจารณาว่าเหตุการณ์ ที่ปรากฏซ้ำ ๆ กันเหตุการณ์ใดสำคัญเป็นหลัก หรือสำคัญเป็นรอง นิทานหรือตำนานมีส่วน ประกอบหรือองค์ประกอบต่าง ๆ อย่างไร หรือส่วนประกอบเหล่านั้นมีการจัดวางลำดับและ มีการเชื่อมโยงกันอย่างไร เพราะฉะนั้น การวิเคราะห์โครงสร้างจึงหมายถึงการศึกษาความ สัมพันธ์ที่เชื่อมโยงกันของส่วนประกอบต่าง ๆ ของเนื้อหานิทานหรือตำนานเรื่องนั้น ๆ มี

~ แนวคิดปรัชญาจีนเรื่อง หยินหยาง มีความหมายว่า สรรพสิ่งในจักรวาลจำแนกได้เป็น ขั้วที่ตรงกันข้ามกัน ขั้วแรกคือหยินเป็นฝ่ายลบ ราบ อ่อนนุ่ม อ่อนโยน มีลม มีน้ำ เป็นต้น ส่วนอีก ขั้วหนึ่งเรียกว่าหยาง หมายถึงสิ่งที่แสดงคุณสมบัติเป็นฝ่ายบวก รุก แข็งกร้าว สว่างไสว เป็นต้น หรืออาจพิจารณาเรื่องหยินหยางได้ว่าเป็นธรรมชาติภายในของมนุษย์ ซึ่งมีทั้งความโกลก ความ โกรธ ความหลง ในขณะที่ขั้วกันก็มีจิตใจเมตตา เศษตตะ และมีปัญญา ซึ่งเป็นสองขั้วแห่งความ เป็นจริง ขั้วแรกได้แก่กิเลส (หยิน) ส่วนขั้วที่สองคือคุณธรรม (หยาง) (สมภาร พรหมทา, 2541 : 14-15)

ข้อสังเกตว่า แบบในการวิเคราะห์โครงสร้างทั้ง 2 แบบ คือ syntagmatic กับ paradigmatic มีลักษณะแนวคิดที่เหมือนและแตกต่างกัน ในส่วนที่เหมือนกันคือนักโครงสร้างทั้งสองตำนักคิด เชื่อเหมือนกันว่า แท้ที่จริงนิทานหรือตำนานแต่ละประเภทในแต่ละสังคมนั้น ดำเนินไปบน โครงสร้าง (syntax) อันเดียวกัน หรือมีโครงสร้างที่วางอยู่บนแกนอันเดียวกัน ความแตกต่างใน เนื้อหาของนิทานหรือตำนานในแต่ละตำนานวนเป็นความแตกต่างของกันและกัน

ในส่วนที่ต่างกันก็คือการวิเคราะห์โครงสร้างของตำนานหรือนิทานแบบ syntagmatic นี้ เป็นการวิเคราะห์โครงสร้างส่วนประกอบต่าง ๆ ของตำนานหรือนิทานโดยพิจารณาโครงสร้าง ของตัวบทเป็นหลัก โดยไม่ต้องสนใจสถานการณ์แวดล้อมหรือบริบททางสังคมวัฒนธรรมแต่ อย่างไม่ ในขณะที่ยังวิเคราะห์โครงสร้างแบบ paradigmatic ให้ความสำคัญกับบริบทหรือ สถานการณ์แวดล้อมทางสังคมวัฒนธรรม โดยนำนิทานหรือตำนานมาสัมพันธ์เชื่อมโยงกับ สิ่งแวดล้อมซึ่งเป็นการตีความจากแง่คิดต่าง ๆ ทางวัฒนธรรม สะท้อนให้เห็นว่าการวิเคราะห์ โครงสร้างแบบนี้เป็นการวิเคราะห์ความคิดของมนุษย์ โดยอาศัยข้อมูลทางคติชนวิทยาเหล่านั้น มาเป็นตัวเชื่อมโยง

2.2 แนวคิดทฤษฎีจิตวิเคราะห์

ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยได้นำแนวคิดทฤษฎีจิตวิเคราะห์มาวิเคราะห์ตำนานสุริยคราส และจันทรคราสด้วย เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างพฤติกรรมของมนุษย์กับเรื่องราวในตำนาน ในแง่ที่เป็นแรงผลักดันที่ทำให้เกิดการสร้างตำนาน หรือความคิดเชื่อต่าง ๆ อันเป็นบ่อเกิดของ ประเพณีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเกิดสุริยคราสและจันทรคราส ทั้งนี้ ผู้วิจัยจะมุ่งที่จะนำ แนวคิดทฤษฎีจิตวิเคราะห์ของ Sigmund Freud มาปรับใช้ในงานวิจัยชิ้นนี้ ด้วยเหตุที่ทฤษฎีทาง จิตวิเคราะห์ที่สำคัญของ Freud มีอยู่เป็นจำนวนมาก ซึ่งหลายสาขาวิชาได้นำแนวคิดดังกล่าว มาประยุกต์ใช้กับศาสตร์ของตน ดังนั้น การนำเสนอในหัวข้อนี้ผู้วิจัยจะพิจารณาเลือกเฉพาะ

แนวคิดทฤษฎีทางด้านจิตวิเคราะห์ของ Freud เป็นกระบวนการศึกษาอย่างหนึ่งใน หลายศาสตร์ ไม่ว่าจะเป็น มานุษยวิทยา สังคมวิทยา ปรัชญา ศิลปะ การศึกษา และวรรณคดี เป็นต้น ทฤษฎีทางจิตวิเคราะห์ของ Freud ที่สำคัญได้แก่ ทฤษฎีว่าด้วยบุคลิกภาพของบุคคล ทฤษฎีว่าด้วยแรงกระตุ้นและแรงต้านทาน ทฤษฎีว่าด้วยสัญชาตญาณ ทฤษฎีว่าด้วยจิตกังวล ทฤษฎีว่าด้วยระบบการแก้ไขความคับข้องใจ และทฤษฎีว่าด้วยปมเพศ

แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาด้านานหรือนิทานเท่านั้น อันจะช่วยให้เกิดความเข้าใจเกี่ยวกับตำนานประเภทอธิบายเหตุ เช่น ตำนานสุริยคราสและจันทรคราสให้ดียิ่งขึ้น

ทฤษฎีจิตวิเคราะห์ (psychoanalysis) นี้ ผู้ที่เป็นต้นคิดทฤษฎีนี้คือ Sigmund Freud ซึ่งเป็นจิตแพทย์ชาวเยอรมัน การตั้งทฤษฎีนี้สืบเนื่องมาจากการที่ Freud ได้ค้นพบขบวนการทางจิตใจของมนุษย์ที่ลึกถึบ และได้ค้นพบวิธีการที่จะศึกษาขบวนการทางจิตดังกล่าว ซึ่งเขาเรียกวิธีนี้ว่า “Psychoanalysis” หรือ “จิตวิเคราะห์” อันเป็นทฤษฎีที่ว่าด้วยเรื่องการพยายามที่จะทำความเข้าใจถึงแนวคิด อารมณ์ และจิตใจของมนุษย์ ทฤษฎีนี้ให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์ทางจิต ซึ่งเป็นการอธิบายด้วยเหตุผลที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมหรือความรู้สึกภายในจิตใจของมนุษย์ สำหรับแนวคิดทฤษฎีของ Freud ที่มีความสัมพันธ์กับการวิเคราะห์ตำนานสุริยคราสและจันทรคราสมี 3 ทฤษฎี คือ ทฤษฎีโครงสร้างของจิต ทฤษฎีปมเพศ และความกังวลของจิต ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ทฤษฎีโครงสร้างของจิต (Psychic Apparatus)

Freud ได้กล่าวถึงโครงสร้างของจิตว่าประกอบขึ้นด้วยจิตหลายส่วนเป็นระบบสัมพันธ์กัน โดยเริ่มต้นที่ระบบการรับรู้ความรู้สึก แล้วส่งแรงกระตุ้นที่ได้รับไปยังส่วนที่ทำหน้าที่ตอบสนอง โดยอาศัยความทรงจำและระบบที่ต่อเนื่องกัน โดยแบ่งโครงสร้างของจิตใจออกเป็น 3 ระดับ ดังที่ พูนทรัพย์ นุชปรัาง ได้กล่าวถึงระดับของความรู้สึกภายในจิตใจของมนุษย์ซึ่ง Freud ได้แบ่งออกเป็น 3 ระดับ คือ

1. จิตรู้สำนึก (conscious) คือรู้ตึกตัวว่าทำอะไร คิดอะไร ถึงแวกล้อมเป็นอะไร ในขณะนั้น
2. จิตใต้สำนึก (Pre-conscious หรือ Subconscious) คือความคิด ความจำที่อาจระลึกได้เมื่อมีสิ่งกระตุ้น
3. จิตไร้สำนึก (Unconscious) คือแรงกระตุ้นหรือพลังซึ่งถูกกกดเก็บไว้ตึกภายในจิตใจ และไม่สามารถถ่ายทอดออกมาเป็นคำพูดได้ (พูนทรัพย์ นุชปรัาง, 2520 : 144 อ้างถึงใน ผ่องพันธุ์ มณีรัตน์, 2529 : 62)

การแบ่งโครงสร้างของจิตในลักษณะข้างต้นนี้ Freud พบว่าในทางปฏิบัติไม่ก่อประโยชน์เท่าใดนัก ดังนั้นเขาจึงได้คิดทฤษฎีโครงสร้างทางจิตขึ้นมาใหม่ โดยใช้ชื่อว่า Structural Hypothesis or Theory หรือทฤษฎีโครงสร้างของบุคลิกภาพ ซึ่งแบ่งออกเป็น 3 ระดับ ประกอบไปด้วย Id หรือความต้องการพื้นฐาน หมายถึงแรงผลักดันของจิตใจที่คิดค้นมาแต่กำเนิดซึ่งเป็นแรงผลักดันของจิตใจให้กระทำสิ่งต่าง ๆ เพื่อสร้างความพึงพอใจให้กับตนเอง Ego หรือส่วนที่ได้รับการอบรมทางสังคม หมายถึงส่วนที่ทำหน้าที่ปรับตัวหรือผสมผสานความต้องการของ Id กับสิ่งแวดล้อมภายนอก Superego หรือส่วนที่ได้รับการอบรมจากกฎทางศีลธรรม ประกอบด้วยส่วนที่เป็นศีลธรรม มโนธรรม คำสั่งสอน และกฎเกณฑ์หรือกฎหมายต่าง ๆ

ทฤษฎีปมเพศ (Complex)

ปมเพศ หมายถึง กลุ่มอารมณ์ที่ตกค้างอยู่ในจิตไร้สำนึก มีผลต่อพฤติกรรมของมนุษย์ ให้แสดงออกในลักษณะต่าง ๆ ปมส่วนใหญ่มีสาเหตุสืบเนื่องมาจากจิตซึ่งมีความสัมพันธ์กับความรูสึกและปรารถนาทางเพศ (ชดริรา ตัศยาวัฒนา, 2513 : 30) ซึ่ง Freud ได้นำเอาชื่อตัวละครเอกในเทพนิยายกรีกมาตั้งชื่อปมทางจิตเหล่านี้ว่า ปมอิดิปัส เรื่องอิดิปัสมีเนื้อเรื่องอยู่ว่า

กษัตริย์ไลอัส (Laius) และพระราชินีโจคาสตา (Jocasta) แห่งเมืองธีบส์ (Thebes) ได้ให้กำเนิดบุตรชายคนหนึ่ง ซึ่งโหราทำนายว่าจะฆ่าพ่อ บุตรชายจึงถูกนำไปทิ้งบนยอดเขา และเข้าถูกคอกคอกกับคินด้วยหุค เพื่อจะทิ้งไว้ให้คาย แต่บุตรชายคือ อิดิปัส (Oedipus) รอคชีวิตมาได้ ต่อมาอิดิปัสพบกับบิดาคือ ไลอัส ตรงทางแยกแห่งหนึ่ง และเกิดวิวาทกัน อิดิปัสสังหารไลอัส โดยไม่ทราบว่าเป็นบิดาของตนเอง เมืองธีบส์จึงขาดกษัตริย์ และขณะนั้นเมืองธีบส์ถูกอสูรกายคือตัวตึงซ์ (Sphinx) เบียดเบียนโดยมาดักจับคนอยู่หน้าเมือง ใครผ่านมาจะต้องตอบปริศนาของตัวตึงซ์ให้ได้ ถ้าตอบไม่ได้ก็จะถูกฆ่า ชาวเมืองธีบส์จึงป่าวประกาศว่าถ้าใครปราบตัวตึงซ์ได้จะให้เป็นพระราช และได้แต่งงานกับพระราชินี อิดิปัสเป็นผู้ตอบปริศนาได้ ซึ่งทำให้ตัวตึงซ์ฆ่าตัวตาย อิดิปัสจึงได้ครองเมืองและอยู่กับมารดาตนเอง จนมีบุตรธิดาด้วยกัน ต่อมาเมืองธีบส์เกิดโรคระบาดขึ้นโดยไม่มีใครแก้ไขได้ ผู้พยากรณ์ได้ทำนายว่าโรคระบาดนี้ คือการลงโทษผู้ที่ประกอบอาชญากรรมสองชนิด คือทำปิตุฆาต และสมรสกับมารดา อิดิปัสทราบว่าตนเองเป็นคนบาปนั้น จึงแทงนัยน์ตาตัวเองบอด และเนรเทศตัวเองไป ส่วนพระราชินีโจคาสตาก็ฆ่าตัวตาย (ปริศนา เฉลิมเผ่า กอนันตกุล, 2531 : 17-18 ; เทวลักษณะ อนันตศานต์, 2538 : 419-420)

Freud ได้วิเคราะห์นิยายปรัมปราเรื่องอิดิปัส (Oedipus) แล้วอธิบายว่า ความฝันของมนุษย์จะสะท้อนให้เห็นความปรารถนาที่ถูกเก็บกดไว้ ซึ่งเขาเรียกความปรารถนานี้ว่า id เช่น ปมอิดิปัส (Oedipus complex) จะเป็นความปรารถนาของเด็กผู้ชายที่รักแม่นามาก และต้องการให้พ่อหันไปจากวิถีชีวิตของเขากับแม่ในนิยายนั้น ความปรารถนาของอิดิปัสเป็นไปตามที่เขาต้องการ โดยที่เขาไม่รู้ตัว และกลายเป็นเรื่องของความเศร้าโศกไปในที่สุด เพราะฉะนั้น เทพนิยายกรีกเรื่อง อิดิปัส จึงมีความสำคัญอย่างยิ่งโดยเฉพาะในแวดวงของจิตวิทยา ทั้งนี้เพราะเป็นเรื่องที่ได้รับการวิเคราะห์และตีความอย่างกว้างขวางในหลายยุคหลายสมัย โดยเฉพาะผลงานทางด้านจิตวิเคราะห์ของ Freud ดังที่ ชลธิรา ตัศยาวัฒนา ได้กล่าวถึงด้านานเรื่องนี้กับการศึกษาเชิงจิตวิเคราะห์ของ Freud ว่า

เรื่องอิดิปัสที่ฆ่าพ่อและสมรสกับแม่ของตนเอง นับว่าเป็นเรื่องน่าเศร้าที่สุดเรื่องหนึ่งของของวรรณคดีกรีก-โรมัน ฟรอยด์ผู้เป็นปรมาจารย์ของวิชาจิตวิเคราะห์ได้นำเอาชื่ออิดิปัสมาขนานชื่อภาวะของจิตใจอย่างหนึ่ง คือ ปมอิดิปัส (Oedipus complex) ลักษณะภาวะของจิตใจที่เรียกว่าปมอิดิปัสนี้ อาจเทียบได้กับความเป็นไปของกษัตริย์อิดิปัส ได้แก่ลักษณะภาวะจิตใจของชายซึ่งมีจิตไร้สำนึกมุ่งไปในทางรักผู้ให้กำเนิดที่มีเพศตรงข้ามกับตนและเกลียดผู้ให้กำเนิดที่มีเพศเดียวกับตน ภาวะจิตใจชนิดนี้ถ้าเกิดในเพศหญิง เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า ปมอีเล็คตรา (Electra complex)

(ชลธิรา ตัศยาวัฒนา, 2513 : 146)

จากเทพนิยายดังกล่าว Freud ได้นำมาศึกษาวิเคราะห์ในแง่จิตวิทยาโดยใช้แนวจิตวิเคราะห์ ซึ่ง Freud เห็นว่าปมอิดิปัสเป็นเรื่องเกี่ยวกับปัญหาว่าด้วยเรื่องความปรารถนาทางอารมณ์ของมนุษย์ ที่เก็บกดไว้ในจิตได้สำนึก ดังที่ ปราโมทย์ เชาวสิทธิ์ ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างนิทานหรือเทพนิยายเหล่านี้กับการศึกษาด้านจิตวิเคราะห์ของ Freud ว่า

ในนิทานหรือนิยายเหล่านี้ มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับความปรารถนาของ Oedipus เพราะฉะนั้นย่อมจะเกิดความรู้สึกผิด หรือ Guilt ขึ้นมาด้วย แต่ความรู้สึกผิดนี้ จะได้รับการแก้ไขให้น้อยลงในเนื้อหาของเรื่องนิทาน หรือนิยายสำหรับเด็ก ๆ จะได้รับการคัดแปลงเนื้อหาเพื่อลดความรู้สึกผิดลงไป โดยทำให้วีรบุรุษหรือวีรสตรีเป็นคนดีเสมอ และมักจะถูกข่มเหงรังแก เช่น ซิดเดอเรตา เป็นต้น ส่วนคู่แข่งนั้น จะต้องเป็นคนเลว

ชั่วร้าย น่ารังเกียจ และสมควรได้รับโทษ ไม่ว่าจะเป็แม่เลี้ยง หรือที่สาวใจร้าย ซึ่งคนเหล่านี้ไม่เป็นที่รักของผู้ที่อยู่แล้ว ถึงเหล่านี้คือ วิธีการช่วยถดถอยความรู้ตีงผิด ของความปรารถนา Oedipus ในเมื่อเด็ก ๆ ฟังนิยาย (ปราโมทย์ เทวศัลปี, 2526 : 123-124)

แสดงให้เห็นว่า มนุษย์มีอารมณ์ความรู้ตีงต้องการหรือปรารถนาในสิ่งต่าง ๆ ที่แฝงอยู่ในจิตใต้สำนึก ซึ่งถือเป็ลลักษณะร่วมหรือแนวคิดที่เป็ลสากลของมนุษย์ทั่วไป

จากที่กล่าวมาข้างค้ัน ผู้วิจัยต้องการชี้ให้เห็นว่าทฤษฎีปรนเทศ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของทฤษฎีจิตวิเคราะห์นั้นมีความสัมพันธ์กับการศึกษาค้านานหรือนิทาน ทั้งนี้เพราะการจินตนาการหรือการสร้างสรรค์ค้านานหรือนิทานต่าง ๆ เป็ลการศึกษาลักษณะพฤติกรรมของมนุษย์ในแง่ของจิตใจ ดังที่ ศีราพร ฐิตะฐาน ฉ ถลาง ได้กล่าวถึงข้อมูลทางค้านค้ิตชนโดยเฉพาะค้านานหรือนิทานกับทฤษฎีจิตวิเคราะห์ ว่า

นักวิชาการในกลุ่มทฤษฎีจิตวิเคราะห์มีความเชื่อว่า มนุษย์มีความปรารถนาความรู้ตีงบางประการที่แฝงอยู่ในจิตใต้สำนึก ซึ่งความปรารถนาอันนี้ถูกกดค้ันเอาไว้ภายในจิตใจแต่คงจะปรากฏในความฝัน ด้วยความเชื่อที่ว่ามนุษย์มีความปรารถนาที่ถูกกดเอาไว้ภายในจิตใต้สำนึก นักจิตวิเคราะห์ก็พยายามหาหลักฐานมายืนยันค้ันด้วยการชี้ให้เห็นว่า นิทานก็ค้ิต ค้านานก็ค้ิต เป็ลผลของการแสดงออกของความกค้ันอันนี้ นักจิตวิเคราะห์ยังคงกล่าวเฉพาะลงไปอีกว่า ความกค้ันเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็ลความกค้ันทางจิตใจอันเนื่องด้วยเรื่องเพศ (Sexual repression) (ศีราพร ฐิตะฐาน ฉ ถลาง, 2539 : 67)

ในการศึกษาค้านจิตวิเคราะห์ประเภทนี้ Freud มักจะค้ิตความหรือแปลความหมายโดยนำเอาสัญลักษณ์ทางเพศเข้ามาใช้ในการศึกษาค้านานหรือนิทาน เป็ลค้ันว่า นำ แทนสัญลักษณ์ของการเกิด, การจากไปหรือการเดินทาง หรือความมิด แทนสัญลักษณ์ของการความตาย, ไม้เท้า ร่ม ถ้าค้ันไม้ แทนสัญลักษณ์ของอวัยวะเพศชาย, เรือ หอยทาก ป้าไม้ ดอกไม้ เกือกม้า ร้องเห้่า แทนสัญลักษณ์เพศหญิง เป็ลค้ัน

ทฤษฎีความกังวลของจิต (Anxiety)

จิตกังวล หมายถึง ประสบการณ์ทางอารมณ์ที่ปวดร้าว ซึ่งทำให้เกิดการตื่นตัวของคอมพิวเตอร์ต่าง ๆ ภายในตัวบุคคล อันเกิดจากความรู้สึกเกรงกลัวอันตรายในบางถึงบางอย่าง ทั้งจากภายในตัวและภายนอก (ชลธิรา ศัตยาวัฒนา, 2513 : 25) ซึ่ง Freud ได้แบ่งลักษณะจิตกังวลออกเป็น 3 ประเภท คือ

1. จิตกังวลที่เกิดจากสิ่งแวดล้อม (Reality Anxiety) หมายถึง ความกังวลที่เกิดจากสิ่งแวดล้อมภายนอก หรือสิ่งแวดล้อมที่สามารถมองเห็นหรือสัมผัสได้จริง เช่น กลัวสุนัข กลัวไฟ กลัวความมืด ฯลฯ

2. จิตกังวลที่เกิดจากภายในจิตใจ (Neurotic Anxiety) หมายถึง ความกังวล หรือความกลัว ซึ่งเป็นความกลัวจากสัญชาตญาณที่มีอาการอยู่ใน Id หรือบางครั้งก็เป็นความกลัวที่ปราศจากเหตุผล (Phobia) เช่น กลัวหนู กลัวกิ่งก้อ กลัวความสูง ฯลฯ ความกังวลหรือความกลัวเหล่านี้มีสาเหตุมาจากจิตไร้สำนึก

3. จิตกังวลจากการข่มขู่หรือคุกคามจากมโนธรรม (Moral Anxiety) หมายถึง ความปวดร้าว ทรมานภายในจิตใจ ซึ่งมีที่มาจากการข่มขู่หรือคุกคามจากมโนธรรมของ Superego อันเป็นผลมาจากการที่ตนเองกระทำในเรื่องที่ผิดศีลธรรมแล้วสำนึกผิด แต่ต้องถูกลงโทษเพราะถูกมโนธรรมคอยข่มขู่เตือนอยู่ตลอดเวลา

จากลักษณะของจิตกังวลทั้ง 3 ประเภทนี้ ทำให้เราทราบว่า ความคิดหรือพฤติกรรมของมนุษย์นั้นถูกอิทธิพลของแรงผลักดันของความต้องการพื้นฐาน หรือ Id ที่คิดตัวมาตั้งแต่กำเนิด การได้รับการอบรมทางสังคมซึ่งถือเป็นกลไกทางจิตใจ หรือ Ego และการได้รับการอบรมจากกฎทางศีลธรรมเข้ามาแทรกแซง หรือ Superego รวมทั้งสิ่งแวดล้อมภายนอก และโอกาสซึ่งเป็นสิ่งที่อำนวยความสะดวกในการตอบสนองความต้องการของมนุษย์เอง ดังที่ Ernest Jones ได้กล่าวถึงพฤติกรรมของมนุษย์กับการวิเคราะห์ทางด้านจิตใจว่า

ในการแสดงพฤติกรรมของมนุษย์ออกมานั้น มนุษย์ไม่สามารถทำตามแรงผลักดันจากจิตไร้สำนึกได้ทั้งหมด เนื่องจากมีพลังบางอย่างมาต่อต้านพลังดังกล่าวได้แก่ ความสำนึกในศีลธรรม ความหวาดกลัว ความสำนึกผิด พฤติกรรมของมนุษย์ที่แสดงออกจึงเป็นผลที่เกิดจากการต่อสู้ระหว่างพลังในจิตไร้สำนึกและจิตสำนึก หรือระหว่างจิตไร้สำนึกด้วยกันเอง สุดท้ายแล้วว่าพลังในจิตใจของเราจะโน้มเอียงไปในทางใดมาก

กว่ากัน ความคิดและความประหลาดของมนุษย์จะมีเหตุผลหรือไม่จึงขึ้นอยู่กับกระบวนการทางจิตใจของมนุษย์ (Ernest Jones, 1965 อ้างถึงใน ผ่องพันธุ์ มณีรัตน์, 2529 : 63)

อย่างไรก็ตาม การศึกษาในเชิงทฤษฎีจิตวิเคราะห์ในการศึกษาคำนี้ ผู้วิจัยยังคงอาศัยแนวคิดทฤษฎีของนักคิดคนอื่น ๆ เกี่ยวกับทฤษฎีจิตวิเคราะห์อยู่ ทั้งนี้เพราะศาสตร์ทุกศาสตร์ย่อมมีการเปลี่ยนแปลง การค้นพบสิ่งใหม่ ๆ บางอย่างอาจนำมาซึ่งคำตอบที่ชัดเจนกว่าในอดีต และการศึกษาในด้านจิตวิเคราะห์ของ Freud ซึ่งถือได้ว่าเป็นบุคคลแรกที่ได้นำเอาเรื่องจิตใต้สำนึกมาศึกษากับบริบททางวัฒนธรรม เรื่องราวดังกล่าวมีอิทธิพลต่อแนวคิดของนักคิดหลายคนในยุคต่อมา ก่อให้เกิดการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงแนวคิดทางด้านจิตวิเคราะห์ ไม่ว่าจะเป็น Ernest Jones ซึ่งเขาได้เขียนบทความเรื่อง *Psychoanalysis and Folklore* ไว้ในหนังสือ *The Study of Folklore* ว่าการวิเคราะห์ทางจิตช่วยในการศึกษาความคิดฝันของมนุษย์โดยตีบสาวข้อไปถึงความเพ้อฝันที่อยู่ภายใน อันเกิดจากความสนใจและแรงผลักดันจากจิตไร้สำนึก ความคิดฝันที่เกิดขึ้นจึงเป็นการตอบสนองต่อความจำเป็นและความต้องการภายในของมนุษย์ (Ernest Jones, 1965 : 89,94 อ้างถึงใน ผ่องพันธุ์ มณีรัตน์, 2529 : 61-65)

Eric Fromm ซึ่งเป็นอีกผู้หนึ่งที่ได้รับอิทธิพลจากแนวคิดจิตวิเคราะห์ของ Freud เขาได้เขียนหนังสือเรื่อง *The Forgotten Language* ซึ่งเป็นการค้นคว้าเรื่องเกี่ยวกับความฝัน นิยายปรัมปรา เทพนิยาย แล้วยกตัวอย่างเรื่อง หนูน้อยหมวกแดง หรือ *Little Red Riding Hood* ว่าเป็นเรื่องของเด็กสาวผู้หลงระเหิงไปกับการถูกล่อลวง ทั้ง ๆ ที่คนผ่านวัยเด็กเข้าไปสู่วัยที่มีวุฒิภาวะแล้ว คือการใส่หมวกแดงนั้นเป็นสัญลักษณ์ของการมีประจำเดือนและหมาป่า คือตัวแทนของชายที่มาต่อลงในเรื่องเพศ ในขณะที่ตัวหมาป่าก็เป็นสัญลักษณ์ของชายที่มีความริษยา การตั้งครมภ์ของหญิง ตอนที่กลืนหนูน้อยและชายเข้าไปในท้อง และการที่หนูน้อยเอาก้อนหินอัดใส่ท้องหมาป่าแล้วขับปัสสาวะ เป็นสัญลักษณ์ของการเป็นหมัน Fromm สรุปว่านิทานเรื่องนี้เป็นการเล่าเรื่องของผู้หญิง ที่เกลียดผู้ชายและชายอื่นทางเพศ (Fromm, 1951 อ้างถึงใน เสาวลักษณ์ อนันตสานต์, 2538 : 414)

ส่วน Jung นักจิตวิเคราะห์อีกผู้หนึ่งซึ่งได้เขียนหนังสือเรื่อง *Four Archetypes* เขาเชื่อว่าจิตไร้สำนึกร่วม (collective unconsciousness) มีความปรารถนาและความคิดอันเป็นสากล เช่น ประการแรก ความคิดเรื่องแม่ ซึ่งพบว่า “แม่” เป็นสัญลักษณ์สากล ซึ่งปรากฏในรูปของเทพธิดา ประการที่สอง ความคิดเรื่องการเกิดใหม่ ซึ่งจะปรากฏออกมาในรูปของการที่พระเอกถูกกลืน

เข้าไปในห้องปลาวาฬแล้วออกมาใหม่ ประการที่สามความคิดเรื่องผี หรืออำนาจเหนือธรรมชาติ ซึ่งมักจะมีเรื่องของคนแก่ หรือสัตว์ที่ปลอมมาช่วยหรือทำร้ายมนุษย์ ประการที่สี่ ความคิดเรื่องตัวตลก (trickster) ซึ่งเป็นตัวละครที่เจ้าเล่ห์แสบกตมักพบอยู่มากมายในนิทานของแต่ละวัฒนธรรม (Jung, 1959 อ้างถึงใน ศิราพร จิตะฐาน ณ ถลาง, 2539 : 68) นอกจากนี้ Jung ยังได้พบว่าสัญลักษณ์ต่าง ๆ เช่น เทพเจ้า มนุษย์ และสัตว์ สิ่งเหล่านี้สะท้อนจิตสำนึกควบคู่ไปกับจิตไร้สำนึกทั้ง 2 ด้าน คือ บางครั้งก็มีความเมตตาให้ความช่วยเหลือ มนุษย์ แต่บางครั้งก็โหดร้ายตบโทรมมนุษย์อย่างรุนแรง (Dorson, in Murray ed.1960 : 83 อ้างถึงใน ภิรณัย โชติกันตะ, 2531 : 26)

จากแนวคิดทฤษฎีจิตวิเคราะห์ที่กล่าวมาแล้ว จะเห็นได้ว่านักจิตวิทยาสามารถใช้ทฤษฎีจิตวิเคราะห์ตีความข้อมูลทางจิตชน ไม่ว่าจะเป็นตำนาน นิทาน ประเพณีหรือพิธีกรรมได้ ทั้งนี้เพราะคติความเชื่อที่ปรากฏในข้อมูลเหล่านี้เป็นเรื่องราวทางจิตอย่างหนึ่งเช่นกัน เป็นต้นว่า พลังบางอย่างสามารถให้คุณและให้โทษได้ เช่น อำนาจทางไสยศาสตร์ อำนาจเหนือธรรมชาติ ฯลฯ ซึ่งเรื่องราวเหล่านี้เกิดขึ้นจากจิตใจของมนุษย์ ที่สร้างสรรค์หรือต้องการค้นหาคำตอบบางอย่างให้กับสิ่งที่ตนเองสงสัยในเหตุการณ์ทางธรรมชาติ อันเป็นบ่อเกิดของอำนาจทางไสยศาสตร์ อำนาจทางศาสนา การคิดค่อกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การควบคุมตนเอง อ่อนน้อม การบูชา คิววิธีการต่าง ๆ โดยมุ่งหวังที่จะได้รับความเห็นใจหรือได้รับในสิ่งที่มนุษย์ต้องการ เช่น การเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร การได้รับความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน เป็นต้น

2.3 ทฤษฎีสัญลักษณ์นิยม

ก่อนที่จะกล่าวถึงทฤษฎีสัญลักษณ์นิยม ผู้วิจัยจะขอกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างทฤษฎีจิตวิเคราะห์กับทฤษฎีสัญลักษณ์นิยม ในฐานะที่เป็นแม่บทหรือที่มาของทฤษฎีนี้ กล่าวคือสัญลักษณ์นั้นเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในกระบวนการสื่อสารทางสติปะ ซึ่งเกี่ยวข้องกับการทำงานของจิตใจ ดังนั้น จึงจำเป็นต้องศึกษาด้วยความรู้ทางจิตวิทยา มาช่วยอธิบายความหมายของสัญลักษณ์ที่ปรากฏในวรรณคดี ซึ่งอาจแสดงให้เห็นจิตใจที่แท้จริงของผู้สร้างสรรค์งานเหล่านั้นได้ (ชลธิรา ตัศยาวัฒนา, 2513 : 50 ; ดวงมน จิตรจันงค์, 2536 : 131)

ในการศึกษาทางด้านจิตชนวิทยา พบว่าการศึกษาระบบสัญลักษณ์ที่มีอยู่ในจิตชนนั้นเป็นการศึกษาถึงระบบที่ใช้แนวความคิดอย่างหนึ่ง หรือของอย่างหนึ่งแทนแนวความคิดอย่างอื่นหรือของอย่างอื่น ซึ่งนักจิตชนจะศึกษาความหมายของสัญลักษณ์ต่าง ๆ ที่กลุ่มชนใช้ เพื่อที่

จะได้เข้าใจถึงแนวความคิด อารมณ์และจิตใจของกลุ่มชน ซึ่งจะทำให้เข้าใจถึงสภาพหรือลักษณะของสังคมที่แท้จริง (ผ่องพันธุ์ มณีรัตน์, 2529 : 75) แสดงให้เห็นว่าสัญลักษณ์เป็นผลผลิตจากจิตใจที่เกิดจากจินตนาการของมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็น วรรณคดี นิทาน เทพนิยาย คำานาน หรือคติความเชื่อต่าง ๆ ซึ่งอาจกล่าวได้ว่ามนุษย์นั่นเองที่เป็นผู้สร้างสัญลักษณ์ต่าง ๆ ขึ้นมา ดังที่ ชลธิรา ตัศยาวัฒนา ได้กล่าวถึงสัมพันธภาพระหว่างนิทานหรือคำานานกับการใช้สัญลักษณ์ต่าง ๆ ในความคิดของมนุษย์ว่า

ในนิทานหรือนิยายปรัมปรา มักจะมีเรื่องราวเกี่ยวกับเหตุการณ์ที่สัมพันธ์เกี่ยวข้องกับชีวิตของมนุษย์ เช่น การเกิด การตาย ความขัดแย้ง ฯลฯ โดยจะใช้สัญลักษณ์ที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับธรรมชาติในชีวิตประจำวัน เช่น ดิน น้ำ ลม ไฟ ที่ถูกสมมุติให้เป็นสัญลักษณ์ของความศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งมีอำนาจเหนือธรรมชาติด้วย (ชลธิรา ตัศยาวัฒนา, 2513 : 129)

เพราะฉะนั้น สัญลักษณ์ จึงเป็นเรื่องราวที่มีบทบาทในสังคมมาตั้งแต่อดีต และดำรงอยู่จนกระทั่งปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นในเรื่องทางศาสนา วัฒนธรรม การเมือง หรือวรรณกรรม เช่น ในแง่ของวรรณกรรมซึ่งถือเป็นผลงานที่รังสรรค์ขึ้นจากจินตนาการของผู้แต่งหรือกวี โดยอาศัยภาษาเป็นเครื่องมือสื่อสารในการถ่ายทอดจินตนาการ และจินตนาการดังกล่าวนี้จะมีสัญลักษณ์เป็นองค์ประกอบอย่างหนึ่ง ดังที่ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร ได้กล่าวถึงจินตนาการกับงานวรรณกรรมว่า

จินตนาการ จะต้องประกอบด้วยการใช้สัญลักษณ์ที่มีความเกี่ยวข้องกับผูกพันกับเนื้อเรื่อง เพื่อแสดงจุดที่ผู้แต่งต้องการถ่ายทอดให้แก่ผู้อ่าน ไม่ว่าจะเป็นความต้องการที่เกิดจากจิตสำนึก หรือจิตใต้สำนึกก็ตาม การแสดงภาพพจน์ที่ประกอบด้วยระบบสัญลักษณ์ อันมีความหมายเกี่ยวเนื่องกันโดยตลอด เพื่อแสดงแก่นเรื่องหรือเพื่อสร้างความสัมพันธ์ระหว่างกลไกที่ดำเนินอยู่ในเรื่องนั้น (สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร, 2514 : 171)

คำานานและสัญลักษณ์นั้น มีความใกล้ชิดกันอย่างมากจนยากที่ผู้ศึกษาเกี่ยวกับคำานานจะละเลยหรือไม่สนใจไม่ได้เด็ดขาด ดังที่ Cassirer ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่าง Myth กับความคิดของมนุษย์ว่า

การทำความเข้าใจคติความเชื่อ (myth) ก็คือ การทำความเข้าใจความคิด (idea) ของคนเรานั้นเอง ซึ่งได้แก่การทำความเข้าใจสภาวะอารมณ์ (emotion) ของมนุษย์อันมีลักษณะที่เรียกว่าเป็นความรู้สึกประทับใจ (sense impression) ... และอารมณ์นั้นมีลักษณะที่เรียกว่า motor manifestations การศึกษาเกี่ยวกับ myth จะทำให้รู้ถึงพลังที่ซ่อนเร้น (hidden force) เรื่องราวเกี่ยวกับ myth นั้นจะเป็นเรื่องความเชื่อต่าง ๆ การจะเข้าใจความหมายของ myth ได้ต้องทำให้ myth นั้นมีรูปแบบเชิงสัญลักษณ์ (symbolic form) (Cassirer, 1946 : 30-34 อ้างถึงใน มานิตย์ นวถะออบ, 2533 : 36)

จากข้อความข้างต้น สัญลักษณ์จึงเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาทางด้านจิตวิทยาที่แตกแขนงออกมาอีกทีหนึ่ง แสดงให้เห็นความเกี่ยวข้องหรือผูกพันระหว่างศาสตร์ทั้งสองซึ่งมีความเชื่อมโยงกันอยู่ ทำให้ผู้ศึกษาจำเป็นต้องพิจารณาทฤษฎีปลีกย่อยนี้ อย่างไรก็ตาม การที่ผู้วิจัยแยกเรื่องราวของสัญลักษณ์ออกมาจากทฤษฎีจิตวิทยา ด้วยเหตุที่ต้องการให้เข้าใจว่า การใช้สัญลักษณ์นั้นเป็นเรื่องที่ละเอียดอ่อนเพราะเกี่ยวข้องกับจิตใจ อารมณ์และความเชื่อของคนอย่างเช่นในเรื่องราวของตำนาน ดังนั้นการแยกทฤษฎีทั้งสองออกอย่างชัดเจน จึงเป็นการเอื้อประโยชน์ต่อการตีความและแปลความหมายของตำนานให้ลึกซึ้งกว่าที่จะอาศัยเพียงทฤษฎีทางด้านจิตวิทยาเพียงอย่างเดียว

ส่วนมากนักสัญลักษณ์นิยมมีความคิดเห็นสอดคล้องกันว่าวัฒนธรรมเป็นระบบสัญลักษณ์ ซึ่งจะต้องมีวิเคราะห์และตีความการกระทำทางสัญลักษณ์นั้น ๆ อันจะมีผลต่อความสัมพันธ์ของกลุ่มสถานภาพต่าง ๆ รวมทั้งระดับรูปแบบและค่านิยมทางสังคมซึ่งมีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของมนุษย์ (Raymond Fith, 1973 : 27-28 อ้างถึงใน พิเชฐ ตาขันธ์, 2539 : 11 ; การ์บารีโน, 1977 : 133) แสดงให้เห็นว่าสัญลักษณ์เป็นองค์ประกอบอย่างหนึ่งของวัฒนธรรม ซึ่งมีบทบาทต่อการดำเนินชีวิตของกลุ่มชน

ทฤษฎีสัญลักษณ์นิยมได้มีขึ้นในช่วงหลังปี ค.ศ. 1950 ซึ่งเป็นการถือกำเนิดของสำนักคิดกลุ่มมานุษยวิทยาสัญลักษณ์ (symbolic anthropology) อันเป็นกลุ่มแนวความคิดที่ว่า

• มานิตย์ นวถะออบ ใช้คำว่า myth ในความหมายของคติความเชื่อ แต่ผู้วิจัยใช้ myth ในความหมายของคำว่า ตำนาน ดังนั้นเพื่อให้เป็นไปในรูปแบบเดียวกันผู้วิจัยจึงใช้ myth ตามความหมายของผู้วิจัย

ด้วยการรับรู้และความรู้สึกนึกคิด งามพิศ ตัศย์ตวงวน ได้กล่าวถึงกรอบแนวคิดทฤษฎีมานุษยวิทยาสัญลักษณ์ว่า

มานุษยวิทยาสัญลักษณ์ ซึ่งมองวัฒนธรรมว่าเป็นระบบหนึ่งของสัญลักษณ์และการให้ความหมายที่มีร่วมกันของคนในชุมชนหรือสังคมนั้น ๆ ยกตัวอย่างจาก Clifford Geertz ซึ่งพูดถึงการหยีดาและการหมุนดาไปรอบ ๆ การหยีดาและขยิบดาเป็นการสื่อสาร เขาสื่อสารอย่างจงใจกับคนบางคนโดยเฉพาะตามรหัสลับที่ยอมรับกันทางสังคม แต่การหมุนเปลือกดดาไม่ใช่วัฒนธรรม มันเป็นการเคลื่อนไหวทางกายที่ไม่มีความหมายร่วมกัน แต่การทำดาหยีหรือขยิบดาเป็นวัฒนธรรม เพราะมันมีความหมายและให้ข้อมูลพิเศษของการสื่อสารกันมาเป็นแบบแผนหนึ่งของการสื่อสาร หรือสัญลักษณ์ด้านต่าง ๆ ของพฤติกรรม (งามพิศ ตัศย์ตวงวน, 2538 : 65)

จากคำกล่าวข้างต้น แสดงว่าทฤษฎีสัญลักษณ์นิยมเป็นแนวคิดที่เกี่ยวกับโครงสร้างหรือพฤติกรรมที่เกิดจากระบบความคิดภายในจิตใจของมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมรอบตัว ซึ่งจะต้องอาศัยการตีความ หรืออีกนัยหนึ่งเป็นการอธิบายความคิดของมนุษย์ซึ่งแสดงออกในทางภาษาและการกระทำ ผู้ที่มีบทบาทต่อแนวคิดนี้ส่วนมากจะเป็นนักมานุษยวิทยา นักคิดกลุ่มเหล่านี้มีความเห็นตรงกันว่า “วัฒนธรรมเป็นระบบสัญลักษณ์” (การ์บารีโน, 1977 : 132-133 ; นิษพรธวรรณศิริ, 2540 : 114)

ด้วยเหตุที่นักคิดเกี่ยวกับทฤษฎีสัญลักษณ์นิยมมีจำนวนมาก ในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ผู้วิจัยจึงขอกล่าวถึงแนวความคิดเกี่ยวกับสัญลักษณ์ของ Victor Turner เท่านั้น ด้วยเหตุที่ Turner มีผลงานที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาทางด้านศาสนา พิธีกรรม และศาสนา อันจะเป็นประโยชน์ต่องานวิจัยชิ้นนี้ ซึ่งจะได้นำแนวความคิดดังกล่าวนี้ไปใช้ในบทต่อไป

Victor Turner นักมานุษยวิทยาสัญลักษณ์ มีความสนใจเกี่ยวกับเรื่องทางศาสนา และพิธีกรรม โดยเชื่อว่าการศึกษาสัญลักษณ์จะต้องทำภายในสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรมใดวัฒนธรรมหนึ่ง โดยให้ความสำคัญกับเจ้าของวัฒนธรรม เช่น เมื่อนักจิตวิทยาอธิบายสัญลักษณ์ในพิธีกรรมของสังคมชนเผ่าหรือสังคมโบราณ ซึ่งมักจะมองไม่เห็นความสัมพันธ์ของความหมายในชีวิตทางสังคมแต่จะมุ่งตรงไปที่ความหมายทางความรู้สึก และมีแนวโน้มที่จะพิจารณาสัญลักษณ์ในพิธีกรรมในฐานะที่เป็นอาการทางจิตเท่านั้น (การ์บารีโน, 1977 : 133 ;

Turner, 1967 : 33-34 อ้างถึงใน พิเชฐ ตายพันธุ์, 2539 : 14) เพราะฉะนั้นการอาศัยมุมมองของสมาชิกในสังคมในการพิจารณาสัญลักษณ์ดังกล่าวจึงมีลักษณะที่แตกต่างออกไป จากแนวคิดดังกล่าวทฤษฎีสัญลักษณ์นิยมจึงมีจุดประสงค์ที่จะค้นหาความหมายของสัญลักษณ์อย่างเป็นระบบ โดยอาศัยแง่มุมความสัมพันธ์ทางสังคมมาพิจารณาวิเคราะห์ความสัญลักษณ์

งานเขียนชิ้นสำคัญที่เกี่ยวข้องกับทฤษฎีสัญลักษณ์นิยมของTurner คือเรื่อง *The Forest of Symbol : Aspects of Ndembu Ritual* (1967) เขาได้วิเคราะห์สัญลักษณ์ทางพิธีกรรมในสังคมเดมบู ซึ่งเป็นชนเผ่าหนึ่งที่อาศัยอยู่ทางตะวันตกเฉียงเหนือของแอฟริกา ว่าเป็นส่วนประกอบของกิจกรรมทางสังคม เขาเชื่อว่าการศึกษาศัญลักษณ์จะต้องทำภายในสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรมใดวัฒนธรรมหนึ่ง

กระบวนการทางสังคมหรือวัฒนธรรมหนึ่ง ๆ นั้นมักแสดงออกมาโดยผ่านสัญลักษณ์ต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในพิธีกรรม ซึ่งความคิดต่าง ๆ จะถูกถ่ายทอดออกมาให้เห็นได้ ทั้งนี้เพราะสัญลักษณ์ดังกล่าวได้ใช้เพื่อแสดงออกถึงอารมณ์ ความรู้สึกนึกคิดต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับพิธีกรรมซึ่งมักจะมีความซับซ้อนลึกซึ้งและมีความหลากหลายในแง่ของความหมาย ซึ่งอาจมีทั้งความเหมือนและแตกต่างกันก็ได้ ดังนั้น การอาศัยตัวแทนคือสัญลักษณ์จึงเป็นการถ่ายทอดความเข้าใจของคนทั่ว ๆ ไป

เรื่องราวของสัญลักษณ์กับตำนานหรือนิยายปรัมปรา นั้น Turner ได้กล่าวไว้ว่า เนื่องจากพิธีกรรมส่วนมากนั้น ตั้งอยู่บนพื้นฐานของตำนานหรือนิยายปรัมปรา ซึ่งเป็นเรื่องที่ว่าด้วยสิ่งที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติ จุดกำเนิดของมนุษย์ และจักรวาล สิ่งสำคัญที่ประกอบในพิธีกรรมคือรูปสัญลักษณ์ ไม่ว่าจะเป็นวัตถุ คำพูด หรือพฤติกรรมของบุคคลในพิธีกรรม ซึ่งเป็นเรื่องที่ยังถึงสิ่งที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติ ดังนั้น สัญลักษณ์จึงมีความสัมพันธ์โดยตรงกับความเชื่อของจักรวาล

จากลักษณะดังกล่าว จะพบว่าสังคมในอดีตรวมหาคำตอบเกี่ยวกับปรากฏการณ์ทางธรรมชาติในแงุ่มที่แตกต่างกันไป เรื่องราวดังกล่าวถือเป็นคติความเชื่อหรือศาสนาดั้งเดิม ซึ่งเป็นคำตอบที่มนุษย์ในอดีตยอมรับ อันเป็นลักษณะสากลที่พบเห็นได้ในสังคมมนุษย์ทั่วโลก ดังจะเห็นได้จาก ประเพณีพิธีกรรมต่าง ๆ โดยเฉพาะพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับศาสนา ซึ่งเรื่องราวดังกล่าวมีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนในสังคม ซึ่งเป็นการสร้างสรรคระบบ

สัญลักษณ์ขึ้นมาให้กับคำตอบหรือข้อตั้งสัยต่าง ๆ แสดงให้เห็นว่า ศาสนาก็คือระบบสัญลักษณ์ อีกอย่างหนึ่ง ที่เกี่ยวข้องกับโลกตามัญคือความมนุษย์เอง กับโลกศักดิ์สิทธิ์ซึ่งเป็นเรื่องราวอำนาจ หรือธรรมชาติต่าง ๆ

นอกจากนี้ Turner ยังศึกษาวิเคราะห์สัญลักษณ์และพิธีกรรมไว้ในเรื่อง *Symbols In African Ritual* (1977) ซึ่งเป็นการศึกษาสัญลักษณ์ที่ปรากฏในพิธีกรรมของชาวอาฟริกา ซึ่งเขา ได้พบว่า พิธีกรรมเป็นขั้นตอนหนึ่งของกระบวนการทางสังคม ที่มีความเกี่ยวข้องกับการแสดง กริยา (gestures) คำพูด (words) วัตถุ (objects) โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อเป็นการบูชาสิ่งที่มีอำนาจ เหนือธรรมชาติ พิธีกรรมจะกระทำเมื่อเริ่มประกอบกิจกรรม เช่น การเพาะปลูก การเก็บเกี่ยว การเปลี่ยนแปลงจากฤดูหนึ่งไปยังอีกฤดูหนึ่ง และพิธีกรรมที่เกี่ยวกับความเจ็บป่วย พิธีกรรมที่ บวงสรวงเทพเจ้า ซึ่งเป็นพิธีที่ปฏิบัติโดยผู้มีอำนาจทางสังคม เพื่อความแข็งแรง และความมั่นคง ของผู้คน ศักดิ์ และสิ่งที่อยู่ในอาณาเขต อันเป็นการบวงสรวงค่อเทพเจ้าและวิญญาณบรรพบุรุษ (เรื่องเดียวกัน, หน้า 11)

2.4 ทฤษฎีหน้าที่นิยม

คำว่า “หน้าที่นิยม” หมายถึง พฤติกรรมหรือการกระทำที่มนุษย์คิดขึ้นมาประพฤติ ปฏิบัติสืบต่อกันมาและในที่สุดถึงเหล่านี้ก็เป็นที่ยอมรับในสังคมนั้น ๆ ซึ่งแนวความคิดหลัก ของนักคิดสำนักหน้าที่นิยมเชื่อว่า ขนบธรรมเนียม สถาบันหรือลักษณะทางวัฒนธรรมของแต่ละ กลุ่มชนในสังคมล้วนแต่มีความหมายและหน้าที่ทั้งสิ้น ไม่ว่าจะมองเป็นเรื่องแปลกก็ตาม ทั้งนี้เพราะ ไม่มีลักษณะทางวัฒนธรรมใด ๆ ที่ไม่มีหน้าที่ และลักษณะทางวัฒนธรรมที่ไม่มี หน้าที่ก็จะคงอยู่ในสังคมปัจจุบันไม่ได้ (การ์บารี โน, 1977 : 85 ; งามพิศ ศักดิ์สงวน, 2538 : 62) เช่น ถ้าสังคมใดสังคมหนึ่งเกิดภาวะความแห้งแล้งหรือประสบปัญหาเกี่ยวกับฝน การเดินระบำ หรือการบูชาสิ่งเหนือธรรมชาติ สิ่งเหล่านี้ล้วนมีจุดมุ่งหมายในสังคมนั้น ๆ

จากคำกล่าวข้างต้น แสดงให้เห็นว่าการกระทำทุกอย่างของมนุษย์ ที่เกิดจากความคิด และจินตนาการต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็ คำาน ประเพณี หรือพิธีกรรม ล้วนต้องมีเหตุผลที่ สร้างสรรค์สิ่งเหล่านี้ขึ้นมาทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็ สังคมดั้งเดิมหรือสังคมอารยธรรมก็ตาม ซึ่งบางครั้งคนนอกสังคม ที่เป็นบุคคลภายนอกอาจไม่เข้าใจหรือคิดว่าเป็นสิ่งที่ไร้เหตุผลก็ได้ อย่างไรก็ตามคนในสังคมนั้น ๆ ย่อมเข้าใจและรับรู้ว่าสิ่งที่ตนเอง และสมาชิกในสังคมกระทำหรือ ประพฤติปฏิบัติ นั้นมีความหมายและหน้าที่ในสังคม

ผู้ที่มีบทบาทต่อแนวความคิดทฤษฎีหน้าที่นิยมคือ Bronislaw Malinowski นักมานุษยวิทยาชาวโปแลนด์ การตั้งทฤษฎีนี้สืบเนื่องมาจากการที่เขาได้ไปทำงานวิจัยทางชาติพันธุ์ที่หมู่เกาะโทรเบรียนด์ ในเขตเมเลนีเซีย ของมหาสมุทรแปซิฟิก ซึ่งเขาได้ศึกษาพฤติกรรมของชนเผ่าดั้งเดิมที่นั่น ตลอดจนวิถีชีวิตความเป็นอยู่ โดยการสังเกตอย่างมีส่วนร่วม (participation observation) ในเรื่องของความสัมพันธ์หรือพฤติกรรมของชาวโทรเบรียนด์ในหลาย ๆ ด้าน เช่น กฎหมาย เศรษฐกิจ ศาสนา ค่านาน นิตาน หรือไสยศาสตร์ ทำให้วิธีการดังกล่าวนี้ได้รับความสนใจและเป็นที่ยอมรับในแง่ของการวิจัยภาคสนาม ผลการศึกษาในด้านของนิตานหรือค่านานในคดีของชาวเกาะโทรเบรียนด์ ซึ่ง Malinowski ได้ศึกษาไว้อาจสรุปได้เป็น 3 ลักษณะ ดังนี้

1. นิตานปรัมปรา หรือนิตานที่เกี่ยวกับเทวดานางฟ้าเป็นเรื่องแต่งขึ้นมา แต่แบบละครถือกันว่าเป็นสมบัติส่วนตัวของผู้เล่า เขามักเล่ากันในเดือนพฤศจิกายน ระหว่างฤดูเก็บเกี่ยวและตกปลา พวกชาวเกาะเชื่อกัน (อย่างไม่เคร่งครัด) ว่า การเล่าเรื่องเหล่านี้จะมีอิทธิพลที่ทำให้พืชผลที่เขาเพิ่งปลูกในสวนอุดมสมบูรณ์ เรื่องเล่าเหล่านี้จะจบลงด้วยลักษณะที่เป็นแบบแผน คือมีการเย็บอ้างถึงพิธีป่าที่มีผลตก

2. ค่านาน เป็นเรื่องเชื่อถือกันว่าจริง และมีข้อมูลจริง ๆ จัดว่ามีความสำคัญ ไม่ถือว่าเป็นสมบัติส่วนตัวของใครคนใดคนหนึ่งโดยเฉพาะ เล่ากันในรูปแบบเฉพาะตัวผู้เล่าแบบใดก็ได้ เมื่อเล่าแล้วย่อมเกิดผลทางความเชื่อ ในไสยศาสตร์

3. เทพนิยาย ได้รับการพิจารณาว่าไม่ใช่แต่เป็นเรื่องจริงเท่านั้น แต่ยังมีคุณค่า มีคุณค่าและมีความศักดิ์สิทธิ์ มักจะเล่าเมื่อมีการปฏิบัติทางพิธีกรรม หรืออ้างถึงเมื่อมีความสงสัยว่าการปฏิบัติพิธีกรรมต่าง ๆ ไม่ถูกต้อง (William R. Bascom, อ้างถึงใน ผ่องพันธุ์ มณีรัตน์, 2529 : 93)

จากผลการศึกษาข้างต้น พบว่านิตานปรัมปรา ค่านาน หรือเทพนิยาย เป็นเรื่องราวการสร้างสรรค์ของกลุ่มชนซึ่งมีบทบาทและหน้าที่แตกต่างกันไป รวมทั้งแสดงให้เห็นความสำคัญของข้อมูลทางด้านคติชนวิทยา อันเป็นความต้องการพื้นฐานทางด้านร่างกายและจิตใจของกลุ่มชนเหล่านี้ ดังจะเห็นได้จากเรื่องราวดังกล่าว เปรียบเสมือนเครื่องมือในการตอบสนองความต้องการพื้นฐานของชีวิต ทั้งที่เป็นเรื่องราวของความอุดมสมบูรณ์เกี่ยวกับพืชพันธุ์ต่าง ๆ หรือความเชื่อทางไสยศาสตร์ รวมทั้งพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับชีวิตและจิตใจของพวกเขาด้วย ดังที่ ยศ ตันตสมบัติ ได้กล่าวถึงการศึกษาพฤติกรรมของมนุษย์ตามทัศนะของ Malinowski ว่า

“พฤติกรรมของมนุษย์ตามทัศนะของมาตินอฟสกี เป็นการตอบสนองความต้องการทางด้านร่างกายและจิตใจ และวัฒนธรรมเป็นเครื่องมือที่ช่วยมนุษย์ให้สามารถตอบสนองความต้องการของคนได้อย่างมีประสิทธิภาพ ระบบต่าง ๆ ของวัฒนธรรมมีหน้าที่ในตัวเองในการตอบสนองความต้องการของมนุษย์” (ยศ ถันตสมบัติ, 2540 : 32)

Bascom (1965 : 281-282) ได้ศึกษางานเขียนของ Malinowski เรื่อง *Myth In Primitive Psychology* ซึ่งเป็นหนังสือที่ว่าด้วยเรื่องความสำคัญของการทำความเข้าใจวิถีชีวิตประจำวันของชาวบ้าน ไม่ว่าจะเป็นสิ่งแวดล้อม ความคิดเห็น การจัดระเบียบทางสังคม ขนบธรรมเนียม ประเพณีของชาวบ้าน ซึ่งสิ่งเหล่านี้ล้วนมีความสำคัญต่อการศึกษาค้นคว้าทางด้านจิตวิทยา ทั้งนี้เพราะข้อมูลที่ศึกษาไม่ว่าจะเป็น นิทาน ตำนาน ประเพณี หรือพิธีกรรม ต่างมีความหมายที่สัมพันธ์เชื่อมโยงกับบริบททางสังคมทั้งสิ้น ซึ่งถือเป็นกลไกอันสำคัญในการธำรงรักษาไว้เกี่ยวกับความมั่นคงของวัฒนธรรมเหล่านั้น เพราะเป็นสิ่งที่วางระเบียบแบบแผนแนวปฏิบัติให้กับคนในชุมชน อันเป็นการสืบทอดวัฒนธรรมจากคนรุ่นหนึ่งไปยังคนอีกรุ่นหนึ่งหลายชั่วคน เพราะฉะนั้นจึงจำเป็นต้องให้ความสำคัญหรือสนใจต่อสิ่งแวดล้อมทางสังคม รวมทั้งหน้าที่ทางสังคมและบทบาททางวัฒนธรรมด้วย ดังที่ ศิวพร ฐิตะฐาน ๗ ถถาง ได้กล่าวถึงความนิยมศึกษานิทานในบริบททางสังคมตามทัศนะของ Malinowski ว่า

นักมานุษยวิทยานั้น โดยปกติถือว่านิทานมีความเกี่ยวข้องกับสังคม Malinowski ถือว่า ตำนาน (myth) กับพิธีกรรม (ritual) เป็นสิ่งที่แยกกันไม่ได้ โดยเฉพาะในสังคมระดับชนเผ่า (tribal societies) ตำนานเป็นส่วนประกอบที่สำคัญของพิธีกรรมและพิธีกรรมหรือการรำรำในพิธีกรรมก็เป็นไปตามเรื่องราวในตำนานที่เล่ากันในสังคมนั้น ๆ (ศิวพร ฐิตะฐาน ๗ ถถาง, 2539 : 92)

จากคำกล่าวข้างต้น แสดงให้เห็นว่าตำนานหรือนิทานเป็นเรื่องแสดงถึงความเชื่อของคน (คือเรื่องถึงเหนือธรรมชาติต่าง ๆ) ที่ต้องการอธิบายความเป็นมาของเรื่องราวในอดีตว่ามีความเป็นมาแต่เดิมอย่างไร ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าคติชนไม่ได้เป็นเพียงส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมเท่านั้น แต่คติชนยังมีบทบาทหน้าที่ และอิทธิพลต่อชีวิตและสังคมมนุษย์เรื่อยมาตราบนานเท่าทุกวันนี้ ดังที่ Bascom (1965 : 26) ได้กล่าวว่า ตำนานคือเป็นทั้งคำอธิบายความเชื่อ และเป็นแบบอย่างของความประพฤติที่สังคมยอมรับ ตำนานจึงเป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งในการวางแบบแผนและควบคุมพฤติกรรมของบุคคลในสังคม

ส่วนตำนานนั้น Malinowski ได้กล่าวถึงตำนานว่าเป็นกฎหมาย เป็นสิ่งที่วางระเบียบแบบแผนแนวปฏิบัติให้คนในชุมชน อธิบายกำเนิดของชุมชนและเป็นสิ่งที่คนในชุมชนยึดถือร่วมกัน (Malinowski, 1954 : 100-101 อ้างถึงใน ศิราพร ฐิตะฐาน ฃ ฃกลาง, 2539 : 92) สะท้อนให้เห็นว่า บทบาทหน้าที่ของข้อมูลทางคติชนแต่ละประเภทอาจมีทั้งความเหมือนและแตกต่างกัน ดังจะเห็นได้จากตัวอย่างข้างต้น กล่าวคือความแตกต่างระหว่างศุภามิตกับตำนานนั้นพบว่า ศุภามิตส่วนมากแล้วจะเป็นเรื่องทั่ว ๆ ไป ส่วนตำนานจะมีกลิ่นอายแห่งความศักดิ์สิทธิ์น่าเชื่อถือประปรายอยู่ด้วย หลังจากที่ Bascom ได้ศึกษางานเขียนข้างต้นแล้ว เขาก็ได้นำเอาแนวคิดดังกล่าวมาขยายความคิด โดยมุ่งความสนใจไปยังบทบาทของคติชน ซึ่งปรากฏอยู่ในบทความเรื่อง Four Functions of Folklore (1965) เขาได้กล่าวสรุปถึงคติชนว่ามีบทบาทหน้าที่ที่สำคัญอยู่ 4 ประการ คือ

1. คติชนเป็นสิ่งที่ให้ความบันเทิง รวมทั้งเป็นกระจุกเงาสะท้อนให้เห็นสังคมวัฒนธรรมของกลุ่มชน
2. คติชนทำให้วัฒนธรรมเข้มแข็งและสมบูรณ์
3. คติชนเป็นสื่อหรือเครื่องมือทางการศึกษา
4. คติชนเป็นสิ่งที่วางระเบียบแบบแผนแนวปฏิบัติให้กับกลุ่มชนในสังคม

จากลักษณะของบทบาทหน้าที่ของคติชนดังกล่าวนี้ เพื่อให้เห็นชัดเจนยิ่งขึ้นผู้วิจัยจึงจะขอยกตัวอย่างประกอบโดยอาศัยแง่มุมต่าง ๆ ที่ปรากฏในบริบททางสังคมและวัฒนธรรมไทยมาพิจารณา ดังนี้

1. คติชนเป็นสิ่งที่ให้ความบันเทิง และเป็นกระจุกเงาสะท้อนให้เห็นสังคมวัฒนธรรมของกลุ่มชน

เราจะพบว่าบทบาทสำคัญประการแรกของคติชนคือ คติชนเป็นสิ่งที่ให้ความบันเทิงใจหรือความสนุกสนานแก่คนในชุมชน เป็นต้นว่า ผู้ใหญ่อ่านหรือเล่านิทานให้เด็กฟังอันเป็นการช่วยทำให้เด็กเกิดความบันเทิงใจหรือสนุกสนาน ซึ่งบางครั้งเรื่องราวต่าง ๆ อาจมีการแทรกสาระทำให้เด็กเรียนรู้เรื่องต่าง ๆ ตามไปด้วย หรือการร้องเพลงซึ่งเป็นข้อมูลทางคติชนอีกประเภทหนึ่งนั้น ไม่ว่าจะเป็นเพลงร้องเล่นของเด็ก หรือเพลงประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น เพลงเกี่ยวข้าว เพลงเรือ บทบาทและหน้าที่อย่างแรกของเพลงเหล่านี้ ส่วนมากล้วนเกิดจากความชื่นชอบหรือเพื่อความบันเทิงเรีงรมย์ของคนในสังคมทั้งสิ้น

นอกจากนี้ คติชนยังเป็นภาพสะท้อนเรื่องราวทางสังคมวัฒนธรรมของกลุ่มชน ซึ่งจะขอยกตัวอย่างการศึกษานิทานไทย ในฐานะที่เป็นภาพสะท้อนสังคมวัฒนธรรม จากบทความของ ศิริภาพ ฐิตะฐาน ณ ถลาง (2539 : 197-230) เรื่อง ละครนิทานจักร ๆ วงศ์ ๆ ในโทรทัศน์ : กระจกสะท้อนความตื่นเนื้อและความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย ซึ่งเป็นการพยายามชี้ให้เห็นว่าเนื้อหาของละครในรายการโทรทัศน์มีความสัมพันธ์กับความเป็นไปในสังคมวัฒนธรรมไทย รวมทั้งเรื่องราวของนิทานจักร ๆ วงศ์ ๆ ซึ่งต่อมาได้พัฒนาเป็นละครโทรทัศน์สะท้อนให้เห็นความตื่นเนื้อทางวัฒนธรรม กับความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยด้วย ทั้งที่เป็นโครงเรื่อง ตัวละคร แนวคิด รวมทั้งปัจจัยต่าง ๆ ที่ทำให้เนื้อเรื่องของนิทานเหล่านี้เปลี่ยนแปลงไป โดยอาศัยกลุ่มข้อมูลจากละครโทรทัศน์ทางช่อง 7 และช่อง 3 เปรียบเทียบกัน ซึ่งสรุปได้ว่า ภาพสะท้อนสังคมที่ได้จากละครนิทานจักร ๆ วงศ์ ๆ ทั้งสองช่อง ดำเนินไปพร้อม ๆ กันไปในสังคมไทย ท่ามกลางรอยเชื่อมต่อระหว่างอดีตกับการเปลี่ยนผ่านไปสู่อสังคมนิยมในปัจจุบันและอนาคต ซึ่งจากการศึกษาข้างต้นแสดงให้เห็นว่าเรื่องราวของคติชนว่านอกจากจะให้ความบันเทิงแล้ว ยังเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เห็นภาพของพฤติกรรม รวมทั้งระบบคิดของสังคมนั้น ๆ ได้อีกอย่างหนึ่ง

จากเหตุผลดังกล่าว สะท้อนให้เห็นว่านิทานหรือตำนานต่างมีบทบาทหน้าที่ซึ่งถือเป็นขั้นพื้นฐาน ในการตอบสนองความต้องการทางจิตใจของมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นเด็กหรือผู้ใหญ่ ซึ่งเรื่องราวเหล่านี้จะเอื้อประโยชน์แก่เด็กมากกว่า ทั้งนี้เพราะเด็กจะมีความสนใจนิทานในฐานะที่เป็นข้อมูลที่ให้ความบันเทิงเป็นหลัก ส่วนเรื่องการแฝงนัยของข้อประพฤติปฏิบัติ รวมทั้งศีลธรรมต่าง ๆ นั้น ถือเป็นแนวคิดที่ผู้เล่าเรื่องได้อาศัยแนวคิดต่าง ๆ ที่มีอยู่ในบริบททางสังคมวัฒนธรรมนั้น ๆ มาช่วยในการสร้างสรรค์ผลงานดังกล่าว ดังนั้นข้อมูลทางคติชนจึงเปรียบเสมือนกระจกเงาที่สะท้อนให้เห็นความคิดของผู้คนในสังคมนั้น ๆ ได้อีกทางหนึ่ง

2. คติชนทำให้วัฒนธรรมเข้มแข็งและสมบูรณ์

คติชนทุกประเภทมีบทบาทในการช่วยทำให้ระเบียบประเพณี ระบบและแบบแผนด้านวัฒนธรรมคงอยู่ได้อย่างเข้มแข็ง เพราะคติชนได้ให้ตัวอย่าง วางแนวทางความประพฤติ และแนวทางการดำเนินชีวิต คติชนจึงมีบทบาททำให้วัฒนธรรมสมบูรณ์และเข้มแข็งมากขึ้นในวิถีชีวิตของคน (กุหลาบ มัตถิกะมาส, 2528 : 35) ดังจะเห็นได้จากประเพณีหรือพิธีกรรมในวัฒนธรรมไทยหลายอย่าง เป็นต้นว่าในชุมชนทางภาคเหนือของประเทศไทยมีคติเรื่องผีหรือการนับถือผีของชาวล้านนา ไม่ว่าจะเป็น ผีตาง เทวดา เจ้าป่า เจ้าเขา อิทธิปาฏิหาริย์ต่าง ๆ รวมทั้ง

ความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับการทรงเจ้าเข้าผีที่ดำรงอยู่ตราบเท่าปัจจุบัน เรื่องราวดังกล่าวล้วนมีบทบาทและหน้าที่ในการที่จะทำให้สังคมมีความมั่นคงและเข้มแข็ง รวมทั้งเป็นการปลูกฝังจารีตนิยมนที่ผู้คนในอดีตเคยยึดถือปฏิบัติสืบต่อให้คนในยุคหลัง ๆ สืบต่อมา

Malinowski ได้กล่าวถึงคติชนกับการจัดระเบียบทางสังคมของกลุ่มชนว่า ในสังคมระดับเดิมแล้วเทพนิยายเป็นสิ่งที่แสดงออกถึงความเชื่อต่าง ๆ ของชาวบ้าน เป็นสิ่งที่ส่งเสริมความเชื่อของชาวบ้านที่มีอยู่แล้วให้มากขึ้น และเป็นที่รวมความเชื่อเหล่านั้นเอาไว้ เทพนิยายเป็นสิ่งที่ทำให้กฎเกณฑ์ศีลธรรมจรรยาต่าง ๆ มีน้ำหนักมากขึ้น และมีอิทธิพลต่อความประพฤติของคนในสังคม ทำให้การปฏิบัติทางพิธีกรรมต่าง ๆ เป็นเรื่องน่าเชื่อถือ (Malinowski, 1926 : 29) อ้างถึงใน ผ่องพันธุ์ มณีรัตน์, 2529 : 104) แสดงให้เห็นว่าข้อมูลทางคติชน ไม่ว่าจะเป็นตำนาน นิทาน ประเพณี หรือพิธีกรรม ไม่ได้เป็นเรื่องงมงาย ไร้สาระแต่อย่างใด แต่เป็นโครงสร้างที่เป็นระบบแบบแผนของกลุ่มชน ทั้งที่เป็นความเชื่อ ข้อกำหนดในการประพฤติปฏิบัติ จารีตนิยมนต่าง ๆ ของกลุ่มชนที่ได้วางเป็นแนวทางเอาไว้

3. คติชนเป็นสื่อหรือเครื่องมือให้การศึกษาแก่กลุ่มชนในสังคม

คติชนทุกประเภทล้วนมีบทบาทในการให้การศึกษาอบรมแก่กลุ่มชน โดยเฉพาะกลุ่มชนที่ยังไม่มีระบบการศึกษาหรือไม่รู้หนังสือ ความสำคัญของการศึกษาโดยใช้คติชนเป็นสื่อหรือเครื่องมือในการศึกษาอบรมจึงมีความสำคัญอย่างยิ่ง เป็นต้นว่า นิทาน เพลง ภาษิต คำพังเพย ซึ่งจะชี้ให้เห็นความเป็นไปในสังคม รวมทั้งให้เข้าใจบรรทัดฐานหรือค่านิยมต่าง ๆ ทางสังคม และแฝงนัยสำคัญของการปลูกฝังศีลธรรมจรรยา ไม่ว่าจะเป็นเรื่อง ความกตัญญู ความอดทน ความซื่อสัตย์ หรือความเพียรพยายาม ให้กับคนในสังคม ดังที่ ผ่องพันธุ์ มณีรัตน์ ได้กล่าวไว้

นิทานที่แต่งขึ้นก็มีความสำคัญต่อการอบรมสั่งสอนความประพฤติของเด็ก ส่วนมากเป็นสัตว์นิยาย นิทานคติ ชาดก มักเป็นเรื่องแต่งขึ้นโดยมีจุดมุ่งหมายให้เด็กได้รู้ว่าการกระทำอย่างไรจัดว่าดี การกระทำอย่างไรเป็นสิ่งเลว อย่งไรควรทำ อย่งไรไม่ควรทำ ตูภาษิตมีความสำคัญในการสั่งสอนอบรมชาวบ้านในสังคม เพราะตูกภาษิตเป็นผลมาจากการรวมความคิดที่ฉลาดเฉลียวของบรรพบุรุษในอดีต ปรึศนาเป็นวิธีการลับสมองและสติปัญญาของเด็ก นิทานปรึศนาหรือนิทานปัญญาซึ่งไม่มีคำตอบที่ถูกต้อง เช่น นิทานเวตาล ก็เป็นการฝึกสมองสำหรับผู้ใหญ่ อาจกล่าวได้ว่าคติชาวบ้านทุก

ประเภทมีจุดมุ่งหมายในการอบรมตั้งต่อนคนในสังคมให้มีทัศนคติ ค่านิยมและแนว
ทางความประพฤติปฏิบัติในแนวใดแนวหนึ่ง (ผ่องพันธุ์ นฉัตรน, 2529 : 106)

4. คติชนเป็นสิ่งที่วางระเบียบแบบแผนแนวปฏิบัติให้แก่กลุ่มชนในสังคม

บทบาทและหน้าที่ของคติชนอีกประการหนึ่งคือ คติชนมีหน้าที่ในการรักษาแบบแผน
พฤติกรรมของสังคม อันเป็นแนวทางหรือบรรทัดฐานหรือค่านิยมของกลุ่มชนที่จะนำไป
ประพฤติปฏิบัติ ซึ่งเป็นการควบคุมทางสังคมไม่ว่าจะเป็น นิทาน เพลง หรือสุภาษิต สิ่งเหล่านี้
ล้วนมีหน้าที่ควบคุมและชักนำพฤติกรรมให้แก่กลุ่มชน เช่น สุภาษิตตอนเด็กของไทย ส่วนมาก
สะท้อนให้เห็นค่านิยมเกี่ยวกับเยาวชนที่ลิในสายตาของผู้ใหญ่ หรือสุภาษิตตอนหญิงของไทย ก็
จะมีข้อกำหนดทั้งที่เป็นข้อควรปฏิบัติและ ไม่ควรปฏิบัติในการดำเนินชีวิต เป็นต้น

จากบทบาทและหน้าที่ที่สำคัญของคติชนทั้ง 4 ประการข้างต้น เราจะพบว่าคติชนเป็น
กลไกสำคัญในการรักษาแบบแผน ความมั่นคงทางวัฒนธรรม อันเป็นเครื่องมือควบคุมหรือเป็น
บรรทัดฐานทางศีลธรรมจรรยาซึ่งเป็นที่ยอมรับกันในสังคม ซึ่งบางครั้งบทบาทหน้าที่ของคติชน
บางกลุ่มยังสามารถสร้างความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันให้แก่กลุ่มชนในสังคมได้ เช่น ในกลุ่มคน
ไทยหลายกลุ่มมีคติความเชื่อเรื่องแดน หรือฟ้า หรือคติความเชื่อเกี่ยวกับการมีบรรพบุรุษคนเดียวกัน
ไม่ว่าจะเป็น ขุนเจือง เจ้าเสือข่านฟ้า หรือพระขามมังราย เป็นต้น นอกจากนี้คติชนยังเป็นเหตุ
และผลให้กับกลุ่มชน ในการนำไปเป็นแนวประพฤติปฏิบัติตนตามขนบธรรมเนียมประเพณี
อันเป็นการควบคุมบังคับและแนะนำให้คนในสังคมทำตาม

วิธีการศึกษาดังกล่าวมิได้ใช้เฉพาะในศาสตร์ทางด้านมานุษยวิทยาเท่านั้น ทั้งนี้เพราะ
วิชาการด้านอื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็นการศึกษาทางด้านวิทยาศาสตร์หรือสังคมศาสตร์ ล้วนมีลักษณะ
ของการศึกษาทางด้านหน้าที่นิยมทั้งสิ้นซึ่งอาจมีรายละเอียดที่แตกต่างกันไป แต่สำหรับข้อมูล
ทางด้านคติชนวิทยานั้น Malinowski มีแนวความคิดว่า

ระบบต่าง ๆ ของวัฒนธรรม เช่น ด้านเครือญาติ โครงสร้างทางการเมือง ศาสนา
ไสยศาสตร์ ดำนาน หรือศิลปะ สิ่งเหล่านี้มีมนุษย์คิดค้นขึ้นมา เพื่อเป็นการตอบสนอง
ความต้องการจำเป็น 3 ประการคือ ความต้องการขั้นพื้นฐาน ความต้องการทางด้าน
สังคม และสุดท้ายความต้องการทางด้านจิตใจ และวัฒนธรรมเป็นเครื่องมือที่ช่วย
มนุษย์ให้สามารถตอบสนองความต้องการของคนได้อย่างมีประสิทธิภาพ ระบบต่าง ๆ

ของวัฒนธรรมมีหน้าที่ในตัวเองในการตอบสนองความต้องการของมนุษย์อย่างใดอย่างหนึ่ง (งามพิศ ถักยต์สงวน, 2538 : 62 ; ชศ ถันตสมบัติ, 2540 : 32)

นักคิดที่มีบทบาทต่อสำนักคิดกลุ่มหน้าที่นิยมอีกท่านหนึ่งคือ Alfred Reginald Radcliffe -Brown นักมานุษยวิทยาชาวอังกฤษ ซึ่งได้เดินทางไปทำการวิจัยภาคสนามที่หมู่เกาะอันดามัน ข้อมูลจากการทำวิจัยในครั้งนี้ได้รวบรวมอยู่ในหนังสือ The Andaman Islanders (1922) ซึ่งเป็นหนังสือที่สร้างชื่อเสียงให้กับ Radcliffe-Brown เป็นอย่างมาก โดยกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างสัญลักษณ์กับการแสดงออกทางวัฒนธรรมของกลุ่มชน ซึ่งเป็นความรู้ขั้นพื้นฐานของสังคม กล่าวคือเขาเชื่อว่าการแสดงออกของกลุ่มทำให้เกิดสัญลักษณ์ขึ้น เช่น สัญลักษณ์ในตำนานหรือนิทานปรัมปรานั้นถูกสร้างสรรค์ขึ้นมาให้สัมพันธ์กับสังคมวัฒนธรรม เรื่องราวดังกล่าวสะท้อนให้เห็นหน้าที่ของข้อมูลทางคติชนตามที่เสนอของ Radcliffe-Brown อันก่อให้เกิดคำถามตามมาว่า การอธิบายหรือค้นหาระบบต่าง ๆ ในสังคมมีบทบาทและหน้าที่อย่างไร และแต่ละระบบนั้นมีความสัมพันธ์กันอย่างไร ทั้งที่เป็นความเชื่อ ศาสนา ประเพณี และพิธีกรรมต่าง ๆ

จากประเด็นคำถามดังกล่าว Radcliffe-Brown ได้เสนอว่า เราสามารถศึกษาโครงสร้างของสังคม (หรือความสัมพันธ์ของคนในสังคม) โดยดูจากหน้าที่ของพฤติกรรมต่าง ๆ ว่ามีส่วนช่วยในการสร้างความเป็นปึกแผ่น และรักษาความสมดุลของสังคมได้อย่างไรบ้าง ตัวอย่างเช่น Radcliffe - Brown อธิบายพิธีกรรม ความเชื่อ และเทพนิยายต่าง ๆ ของชาวอันดามันว่าเป็นส่วนหนึ่งของระบบศาสนา ซึ่งมีหน้าที่เสริมสร้างความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของคนในสังคม พิธีกรรมช่วยเสริมสร้าง “อารมณ์ร่วม” (collective emotions) และช่วยควบคุมความประพฤติของสมาชิกสังคมให้อยู่ในกรอบของจารีตประเพณี กล่าวอีกนัยหนึ่งคือพิธีกรรมมีหน้าที่หลักในการช่วยบำรุงรักษาความสามัคคีกลมเกลียวระหว่างสมาชิกในสังคม ส่วนการตอบสนองความต้องการทางด้านจิตใจนั้น เป็นหน้าที่รองลงมาของพิธีกรรม (Radcliffe-Brown, 1940 : 233-234 อ้างถึงใน ชศ ถันตสมบัติ, 2540 : 29)

จากลักษณะดังกล่าว จะเห็นได้ว่าตำนาน นิทาน เพลง หรือภาษิตคำพังเพย ซึ่งเป็นข้อมูลทางคติชนวิทยาประเภทหนึ่งนั้น ตามทัศนะของ Malinowski และ Radcliffe-Brown นั้นมีความแตกต่างกันในรายละเอียดของแนวความคิด กล่าวคือ malinowski จะให้ความสำคัญในเชิงปัจเจกบุคคล โดยมีจุดสนใจอยู่ที่ความต้องการของตัวผู้กระทำหรือผู้แสดง และระบบ

โครงสร้างทางสังคม ไม่ว่าจะเป็น สถาบันสังคม ค่านิยมทางวัฒนธรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นมาเป็นการตอบสนองของความต้องการต่าง ๆ ของมนุษย์ ส่วน Radcliffe-Brown จะให้ความสำคัญหรือมีจุดสนใจในเรื่องราวของความสัมพันธ์ทางสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลไกที่ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล อย่างไรก็ตามแนวคิดที่แสดงให้เห็นลักษณะร่วมกันของ Malinowski และ Radcliffe-Brown คือเรื่องเล่าไม่ว่าจะเป็นตำนานหรือนิทานในบริบททางสังคมวัฒนธรรม เรื่องราวดังกล่าวนั้นเป็นการแสดงที่มีจุดมุ่งหมายที่มีความสัมพันธ์ต่อระบบต่าง ๆ ในสังคม เช่น สิ่งที่ก่อให้เกิดความสนุกสนานเพลิดเพลิน หรือให้ข้อคิดคติเตือนใจ หรือเป็นระเบียบแบบแผนของสังคม สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นข้อมูลสนับสนุนในการวิเคราะห์หรือตีความตำนานหรือนิทานที่เราจะต้องนำมาพิจารณาด้วย

จากแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาด้านานดังที่กล่าวมาแล้ว ผู้วิจัยจึงจะใช้หลักทฤษฎีทางคติชนวิทยา รวมทั้งมานุษยวิทยา สังคมวิทยา และจิตวิทยามาประกอบการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ เพื่อศึกษาเปรียบเทียบตำนานสุริยคราสและจันทรคราสของชนชาติไทต่าง ๆ ว่ามีลักษณะอย่างไร มีความเหมือนคล้ายและมีความแตกต่างกันอย่างไร ตลอดจนทำให้เข้าใจถึงบริบททางสังคมและวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้อง โยงกับตำนานสุริยคราสและจันทรคราสของชนชาติไทว่ามีลักษณะเป็นเช่นไร

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย